

Lietuviškos kanapės tradiciškumo klausimas: tarpdalykinė analizė

ROLANDAS PETKEVIČIUS

Objektas. Sėjamosios kanapės (*Cannabis sativa* L., var. *C. ruderalis*) auginimo ir naudojimo tradicija Lietuvoje nuo seniausių laikų iki XXI amžiaus.

Tikslas. Retrospektyviai apžvelgti su Lietuvoje augančių sėjamųjų kanapių tradiciškumo klausimu susijusius archeologinius, botaninius, istorinius ir etnografinius duomenis, gretinant juos su XIX–XXI a. pluoštinėms kultūroms skirtų etnografinių ir XXI a. pirmojoje pusėje autoriaus atliekamų etnomedicininio lauko tyrimų rezultatais. Publikacijoje nesiekama išsamiai aprašyti tradicinių ūkinio, etnomedicininio ar apeiginio kanapės naudojimo praktikų (šie aspektai nagrinėjami kitose spaudai rengiamo rašinių ciklo dalyse). Dėmesys skiriamas išimtinai kanapės tradiciškumo Lietuvos kultūroje klausimui.

Problematika ir naujumas. Lietuvoje stiprėja vieša diskusija dėl sėjamosios kanapės rūšių (spaudoje ir internete dažnai jos skirstomos į pluoštinę, arba techninę, ir narkotinę, arba medicininę) dekriminalizavimo, bet aiškiai trūksta šalies mokslininkų dėmesio šio augalo problematikai. Autoriaus turimomis žiniomis, ši publikacija – pirmasis tokios apimties specialiai kanapei skirtas etnologinis tyrimas Lietuvoje. Tiek kanapės auginimu, tiek jos griežta kontrole suinteresuotų asmenų retorikoje dažnai girdėti visuomenę klaidinančių subjektyvių, politiškai angažuotų ar elementaraus neišprusimo ir nežinojimo paskatintų teiginių. Straipsnio autorius siekia kiek galima objektyviau įvertinti problemą, o diskusiją apie itin svarbų mūsų tradicinės kultūros ir ekonomikos objektą – sėjamąją kanapę – praturtinti naujais faktais.

ANKSTYVIAUSI ARCHEOLOGINIAI DUOMENYS

Kanapės (lot. *Cannabis*) neabejotinai yra pirmieji Lietuvos kultūriniai augalai. Beveik visose Narvos kultūros Šventosios vidurinio neolito (3500–3000 m. pr. Kr.) gyvenvietėse rasta net kelių rūšių kanapių grūdų (Rimantienė 1995: 77, 1996: 177), o Šventosios 23-iojoje gyvenvietėje ir iš dviejų pluoštų suvyta kanapinė virvelė (Rimantienė 1996: 180), tačiau kanapės atsiradimo regione prielaidas ir galimus šio augalo kilmės šaltinius lietuvių archeologai aiškina gana prieštaringai. Visame pasaulyje garsi archeologė Marija Gimbutienė pabrėžia, kad ikiindoeuropietiškoje Narvos kultūroje kanapių pluoštas plačiai naudotas virvelėms ir lynams vyti; virvelių rasta daug, ir jos gerai išsilaikusias, tuo tarpu audeklas pintas arba austas

iš labai plonų suktų liepos karnų siūlų. Kultūriniai augalai – soros (*Panicum* sp.), kviečiai (*Triticum* sp.), o ir pati ariamoji žemdirbystė į Narvos kultūros kaimus pateko su pirmaisiais rutulinių amforų (praindoeuropiečių) kultūros ateiviais iš pietų, nes šių augalų atsiranda tik vėlyvose Narvos kultūros gyvenvietėse (Gimbutienė 1996: 101–103). M. Gimbutienės nuomone, gyvulių augintojai praindoeuropiečiai į Baltijos regioną ateina iš pietvakarių apie 3000–2800 m. pr. Kr. (ten pat: 281). Tokiam šios kultūros keliui (iš Vidurio Europos į šiaurę) pritaria ir kita žymi lietuvių archeologė, Rimutė Rimantienė, monografijoje *Akmens amžius Lietuvoje* nurodanti, kad „iš jų [rutulinių amforų kultūros – *R. P.*] yra gauta kultūrinių augalų, tačiau tų augalų pavadinimai daugelyje indoeuropiečių kalbų patikimų indoeuropietišku etimologijų neturi“ (Rimantienė 1996: 157). Mokslininkė plačiau neįvardija, kokie tai augalai, bet, turint omenyje nagrinėjamą kontekstą, tarp jų veikiausiai turėjo būti ir kanapė. R. Rimantienė pažymi, kad kanapės neolito gyvenvietėse rastos greta sorinių augalų šeryčių (*Setaria italica*) ir nedidelio kiekio dvieilių kviečių (*Triticum dicoccon*). Ji taip pat teigia, kad tai vis iš pietryčių įvežti augalai (ten pat: 177). Pabrėžtina, kad M. Gimbutienė, labai išsamiai nagrinėjusi regionines senųjų (praindoeuropietišku) Europos neolito kultūrų žemdirbystės tradicijas ir jų plitimą kontinente, kanapes mini (remdamasi ir R. Rimantienės Lietuvoje atliktų tyrimų duomenimis) tik Rytų Pabaltijo kontekste (Gimbutienė 1996: 101). Kituose neolito Europos kraštuose liepos karną ir kitus pluoštui naudotus augalus (dilgėles, karklus, kadagius ir kt.) keitė linas (*Linum* sp.) (ten pat: 36–37, 89, 92, 131–132). R. Rimantienė taip pat pažymi, kad Šveicarijoje, kur „žemės ūkiu pradėta verstis anksčiau negu Lietuvoje, visi akmens amžiaus tinklai lininiai“, laukiniai linai auga Viduržemio pajūryje (Rimantienė 1995: 56, 78). Svarbi archeologės mintis, kad linas yra lydimų augalas, tad į Lietuvą linai atėjo vėlai ir akmens amžiuje dar retai aptinkami, nes „to meto dirvos buvo užliejamose pievose. Tik vėliau, įsigalėjus lydimams, paplito ir linai“ (ten pat: 78). Linai ir lydiminė žemdirbystė pasirodo tik žalvario amžiaus pradžioje (Vyšniauskaitė 1977: 3).

Kyla klausimas: kas tose pievose augo? Aristoklio Chrebtovo duomenimis, laukinės kanapės randamos vakarų Sibiro upių pakrantėse ir slėniuose, ten kanapių sąžalynai, „be abejonės, buvo pirmykščiai“ (Хребтов 1926 pagal Benetowa 1936: 6). Autoriaus nuomone, didžiąją akmens amžiaus pasėlių dalį galėjo sudaryti kanapės, kurioms tinkamiausi yra laidūs, puvenų turtingi dirvožemiai, pavyzdžiui, juodžemiai, nusausinti durpynai, užliejamos lankos. Profesorius Kazys Grybauskas pabrėžia, kad „kanapėms auginti geriausiai tinka <...> neperdžiūstanti, bet ir ne šlapia žemė, kur nors žemesnėje, saulėtoje lygumoje arti vandens“ (Grybauskas 1946: 54). Trašos ir maisto medžiagų stygius veikia augalo aukštį (tai svarbu gaminant pluoštą). Volgos apylinkėse ir Altajuje kanapės mielai auga ten, kur tradiciškai yra klajoklių stovyklos ir ganomi gyvuliai patręšia žemę (Benetowa 1936: 2). „Žemės

tręšimas visai supuvusiu arklių arba avių mėšlu kanapėms yra visados naudingas“ (Grybauskas 1946: 54). Tokią pat žinių perduoda ir XX a. lietuvių etnografiniai duomenys. Antai iš Suvalkijos kilusi pateikėja Uršulė Žemaitienė, kurios pasakojimus apibendrino ir spaudai parengė Jonas Balys, sako, kad kanapės mėgstančios labai riebią žemę, „kur nors prie namų, už tvartų, kur gyvuliai žiemą nuvaikščiojo ir patręšė“ (Žemaitienė 1962). Paradoksalu, tačiau J. Balys, apeliuodamas į derlingo dirvožemio poreikį, teigė, kad kanapė neaugtų ant jai skirtose dainose minimo „marių krantelio“¹, nors tokie tautosakos tekstai veikiausiai ir nurodo derlingas gėlo vandens telkinių pakrantes ir gali būti labai archajiški. Dera priminti, kad pakrantės (upių įlankos, santakos, ežerų pakrantės) buvo būdingos Lietuvos mezolito ir neolito gyvenviečių vietos (Gimbutienė 1996: 66, 97). Tai, kad kanapės tradiciškai auginamos paupiuose, pabrėžia ir šių eilučių autoriaus dvidešimt pirmajame šimtmetyje kalbinti Baltarusijos lietuviai: *Mes par upes visad [kanapes] sodinom. Lankose tose* (LTRF cd 635/121/, Astravo r.). Šie duomenys rodo, kad regione gyvuoja patys archajiškiausi ūkinės kanapininkystės principai.

Kalbant apie menamą kanapės plitimą rutulinių amforų kultūros dėka iš pietvakarių ar kitais kultūrologams nežinomais keliais iš pietryčių, būtina atsigręžti į M. Gimbutienės tyrimų rezultatus. Komentuodama kurganų (praindoeuropiečių) kultūrą, mokslininkė pažymi, kad „iki šiol Dniepro–Volgos stepių Kurganų gyvenvietėse identifikuotos tik soros. Nėra <...> kviečių, miežių, avižų ar rugių pėdsakų“, o „[b]endrų rugių, miežių ir avižų pavadinimų randama tik Europos indoeuropiečių prokalbės atšakoje. <...> Kai kurie žirnių, pupų, vikių, aguonų pavadinimai bendri lotynų, albanų ir graikų kalboms. Visi šie augalai gerai žinomi neolitinėje Pietryčių Europoje. <...> Bendras linų pavadinimas yra žinomas lotynų, graikų, slavų, baltų ir vokiečių kalbose. Žodį „kanapės“ **kannabis* išlaikė graikų, albanų, vokiečių, slavų ir baltų kalbos, o rytų indoeuropiečiams jis nežinomas“. Pasak M. Gimbutienės, šie duomenys leidžia manyti, kad gyvulių auginimo „indoeuropiečiai su grūdinėmis, ankštinėmis kultūromis, linais ir kanapėmis susipažino tik įsikūrę Europoje“ (ten pat: 288–289). Kalbėdama apie jau ne kartą minėtą rutulinių amforų kultūrą, mokslininkė pabrėžia, kad jai buvo būdingas neaukštas žemdirbystės lygis. „Molio tinke pasitaikančios augalų liekanos rodo, jog žmonės augino miežius, kviečius ir pupas“ (ten pat: 279). Iš šios archeologijų diskusijos peršasi tokia išvada: Lietuvoje kanapė buvo naudojama dar iki praindoeuropietišku kultūrų atėjimo iš vakarų (pietų). Tai nėra vien teoretikus dominanti ir taikomosios prasmės neturinti problema. Asmenys, viešojoje erdvėje tvirtinantys, kad kanapė „nėra tradicinis Lietuvos augalas“, dažnai nurodo (veikiausiai pasiremdami neolito specialistės R. Rimantienės

1 *Pasėjau kanapę Ant marių krantelio, Ak vija kanapija, Ant marių krantelio...* (Žemaitienė 1962).

darbais²) augalo kilmės iš pietryčių hipotezę. Archeologė, nenurodydama šaltinių ir, matyt, remdamasi Faticho Bahtejevo darbu *Систематика возделываемых ячменей* (1960), monografijoje *Lietuva iki Kristaus* rašo, kad „kanapės kilusios iš Tolimųjų Rytų“, o į Europą ir Afriką pateko iš Kinijos ir Indijos per Vakarų Aziją (Rimantienė 1995:77). Tačiau jau kitame tos pačios knygos puslapyje skaitome, jog Lietuva labai ilgai buvo labiausiai į vakarus nutolusi šalis, kurioje augino ir verpė kanapes. Dar toliau jos paplito tik viduramžiais. Nebuvo kanapių ir Pietų Europoje – jų nežinojo nė graikai (ten pat: 78). Pažymėtina, kad R. Rimantienės tekstuose tai ne vienintelis prieštaravimas savo pačios teiginiams³. Šioje publikacijoje nagrinėjami tarpdalykiniai duomenys verčia R. Rimantienės samprotavimus kanapės ir kitų ankstyviausių Lietuvos kultūrinių augalų istorinio paplitimo ir kultūrinio naudojimo temomis vertinti atsargiai. Galbūt autorė, kaip ir daugelis sovietmečio lietuvių mokslininkų, neturėjo galimybių susipažinti su XX a. pradžioje atliktų pasaulinių botaninių kanapės kilmės ir plitimo tyrimų rezultatais, tačiau prisimintina, kad vieni svarbiausių tokio pobūdžio darbų 1900–1930 m. buvo atlikti Rusijos ir Sovietų Sąjungos tyrėjų, tad teorinė galimybė jais remtis buvo.

Kad pasiektume publikacijos tikslą, svarbu kiek galima aiškiau suvokti kanapės paplitimą priešistorinėje Europoje. Tam būtina grįžti prie R. Rimantienės paminėtų, tačiau nenurodytų kalbos duomenų (etimologijų) (ten pat: 78). Juos labai išsamiai kanapėms skirtoje studijoje išvardija lenkų antropologė Sara Benetowa⁴. Autorė

-
- 2 Atlikti tokią dedukciją nesunku, tereikia įvertinti, kiek mažai mūsų autorių yra rašę apie šį augalą.
- 3 Pavyzdžiui, R. Rimantienė pažymi, kad vandenyje nepūvanti liepos (*Tilia* sp.) karna yra puiki medžiaga tinklams (net iki XIX a. liepine karna pririšdavo pasvarus, iš jos vydavo ir storias virves, ant kurių verdavo tinklus), todėl kitas pluoštines medžiagas imta vartoti tik todėl, kad pritrūkta liepų (Rimantienė 1996: 166). Tačiau kitoje knygos vietoje autorė nurodo, jog, remiantis Nijolės Savukynienės ir Rimvydo Kunsko Šventosios gyvenviečių žiedadulkių analizės duomenimis, tuo metu, kai pasirodė liepos karną turėjusios pakeisti kanapės, liepų žiedadulkių nė kiek nebuvo sumažėję, atvirkščiai – net padaugėję (ten pat: 173). Kita vertus, pluošto gavybai nebūtina kirsti senų medžių, nes liepa gausiai atželia iš nukirsto kelmo, todėl pirmoji archeologės interpretacija iš esmės yra abejotina.
- 4 I. I n d o e u r o p i e č i ū. 1. Graikų: *χιτναβιζ*. 2. Albanų: *kanep*. 3. Romanų. Lotynų: *cannabis*, *cannapis*, italų: *canapa*, *canape*, ispanų: *canamo*, portugalų: *canhamo*, *canamo*, *canemo*, prancūzų: *chanvre*, rumunų: *cînepa*. 4. Keltų. Airių: *canaib*, *cnaib*, armorikų: *kanab*, bretonų: *kanas*, *canab*. 5. Germanų. Sen. skandinavų: *hanpr*, švedų: *hampa*, danų: *hamp*, anglosaksų: *haenep*, anglų: *hemp*, olandų: *kennep*, *hennip*, sen. vokiečių: *hanaf*, vokiečių: *hanf*. 6. Baltų. Lietuvių: *kanapės*, latvių: *kanepes*, *kanape*, sen. prūsų: *knapios*. 7. Slavų. Rusų: *konoplja*, baltarusių: *kołopnia*, bulgarų: *konop*, serbų: *konoplja*, lenkų: *konopie*, sen. čekų: *kanopia*. 8. Armėnų: *kanap*, *kanep*. 9. Indoiranėnų. Osetinų: *gän*, *gänä*, kurdų: *kinif*, persų: *kanab*, *kenew*, *kanu*, sanskritas: *çana*. II. F i n o u g r ū. 1. Estų: *kanep*, *kannep*, *kanepid*. 2. Čeremisų (marių): *keñe*, *kiñe*. 3. Mordvių: *kantf*, *kant*. 4. Votjakų: *kaniva*. 5. Vengrų: *kender*. III. T i u r k ū. 1. Totorių-turkų: *kinder*, *kendir*, *kendiros*, *kenever*, *kenevir*. 2. Čiuvašų: *kandyr*. 3. Kirgizų: *kenep*. IV. S e m i t ū. 1. Arabų: *kannab*, *kunnab*. 2. Hebrajų: *kanebosm*. 3. Asirų-babiloniečių: *qunubu*, *qunabu*. 4. Chaldėjų: *kanbun*. 5. Aramėjų: *kanebusma* (Benetowa 1936: 41–42).

aptaria svarbiausias to meto *kanapės* pavadinimo kilmės hipotezes, pati išsakydama prielaidą, kad V a. pr. Kr. graikų istoriko Herodoto nurodytas skitiškas vardas *cannabis* gali būti semitiškos (aramėjiškos) kilmės (hebr. *kene-bosm*, *kene-busma*), tuo tarsi pritardama augalo kilmės iš pietryčių (Artimųjų Rytų ir Mažosios Azijos) versijai (ten pat: 44). S. Benetowos pozicija šiuo klausimu nevisiškai aiški, nes, kaip matysime kalbėdami apie mokslininkės apibendrintus botaninius tyrimus, ji palaiko ir Nikolajaus Vavilovo suformuluotą kanapės kultūrinio naudojimo kilmės keliuose, jokiais kontaktais nesusijusiuose židiniuose teoriją. Tokią dviprasmišką autorės laikyseną galėjo lemti iki šiol Vakarų akademiniam mokslui įprastas monolitinis indoeuropietiškos Europos paveikslas, taip pat XX a. pradžios metodologinė nuostata tapatinti kalbų paplitimo ir etninės kultūros reiškinių geografines dimensijas (beje, dažnai tai neatitinka tikrovės, pavyzdžiui, Lietuvos totorių ar panašiais atvejais).

Kanapės vardo kilmės klausimu tyrinėtojai nesutarė dar XIX ir XX a. sandūroje, tuomet pirmąkart iškeldami provokuojančius ir šiandien vis dar aktualius faktus. Friedricho Kluge's manymu, germaniškojo žodžio *hanf* kildinimas iš graikiško ar lotyniško žodžio *cannabis* yra nepagrįstas. Viduržemio jūros regiono kultūros germanus paveikė ne anksčiau kaip I a. pr. Kr., be to, neaptinkama jokių kitų graikiškų skolinių, patvirtinančių tokią garsų kaitą senojoje germanų kalboje, todėl šis žodis laikytinas vietinės kilmės (Kluge 1921: 190 *pagal* Benetowa 1936: 42). Gana kontroversišką hipotezę pateikė rusų mokslininkas Fiodoras Keppenas, tvirtinęs, kad baltų, germanų, skitų ir slavų kanapės vardai (visų pirma minėtas vokiškasis *Hanf*) yra finougrių (mokšų ir mordvių) kilmės. Keldamas šią hipotezę F. Keppenas rėmėsi germaniškąjį *hanf* stebėtinai primenančiu mordvių žodžiu *kantf*. Tyrėjo manymu, jis yra finiškos kilmės, nes šaknis *kan*, *kon*, *kun*, *kin* finų kalba reiškia pluoštą. Įdomi yra mokslininko mintis, jog Herodotas (ar jo informatoriai), būdamas pietų Rusijoje, šį pavadinimą galėjo perimti ne iš skitų, bet iš jų kaimynų finų (mordvių ar kitų). Herodotui adaptavus žodį graikų kalboje ir atsirado terminas *cannabis*, kuris vėliau, Romos ir Bizantijos imperijose plintant iki tol nežinotam ūkiniam kanapės naudojimui, savo ruožtu galėjo paveikti viso antikos pasaulio kanapės pavadinimus⁵ (Кепенен 1886 *pagal* Benetowa 1936: 43). Jei ši prielaida teisinga, tai F. Kluge's teorija rodo germanus išvengus tokios įtakos ir gavus kanapę iš baltų ar finų gerokai anksčiau nei kitos Europos tautos. Nors šiandien, lietuvių kalbotyros akimis žvelgiant, F. Keppeno hipotezė atrodo fantastiška, aptariamam kontekste reikšminga tai, kad kalbininkai spėja *soros* (kaip ir *kanapės*) pavadinimą esant Pavolgio finų kilmės (Zinkevičius,

.....
5 Jei ši mokslininko prielaida nors truputį tikroviška, tai apie kanapės pakartotinį „atėjimą“ į Lietuvą iš pietryčių galima kalbėti kaip tik šiuo laikotarpiu (įvertinant Gintaro kelio kontekstą, III a. Galijoje auginamų kanapių Romos laivynui paminėjimą, Rusijos vienuolynų knygoje 1051 m. minimą kanapių ir linų teisę ir kitus faktus). Vis dėlto neaiškūs lieka ir tikrieji baltų ir skitų santykiai priešistoriniu laikotarpiu.

Luchtanas, Česnys 2006: 61). Mums F. Keppeno koncepcija svarbi ir dėl to, jog, vertinant naujausiais etnologinių ir genetinių Europos gyventojų tyrimais atskleisto Lietuvos genetinio ir, savo ruožtu, kultūrinio finiško elemento (substrato) kontekste, ši sena hipotezė gali pasirodyti vaisinga. Tarptautinė lietuvių genetikų komanda, jau gana seniai, dar 2004 metais, atlikusi ir paskelbusi Lietuvos ir viso Baltijos regiono etnologijai, archeologijai, kalbotyrai ir istorijai nepaprastai svarbų tyrimą, pažymi, kad visose šešiose Lietuvos etnolingvistinėse grupėse nenustatyta didesnių vidinių genotipo skirtumų, todėl galima kalbėti apie homogenišką (vientisą) grupę, kuri yra gimininga Šiaurės ir Rytų Europos slavams bei finougrams. Mokslininkų nuomone, akivaizdu, jog lietuviai genetiškai yra artimiausi Latvijos ir Estijos (sic!) gyventojams, o esami, galbūt indoeuropiečių migracijos nulemti nedideli lietuvių ir estų Y chromosomų skirtumai liudija buvus (1) skirtingus kilmės šaltinius (indoeuropiečių migracijos kontekste), (2) tam tikro izoliacijos laikotarpio poveikį ir (3) genetinių nutekėjimą skilus buvusiai bendrai populiacijai. Tarpdalykinę prieigą puikiai taikantys tyrėjai pažymi, kad „šiandienos Lietuvos antropologiniai neolito ir mezolito duomenys yra gana riboti, o neolito kultūrinio virsmo (žemdirbystės sklaidos), indoeuropiečių paplitimo bei baltų genčių susidarymo teorijose daug neaiškumų“ (Kasperavičiūtė, Kučinskas, Stoneking 2004: 438). Turint omenyje aptartus genetinius duomenis, finų, baltų ir jų protėvių problemą vertėtų panagrinėti kiek išsamiau.

Dabar lietuvių mokslininkai sutaria, kad neolito laikais Šiaurės ir Rytų Europoje nuo Uralo kalnų iki Baltijos jūros buvo išplitusi vadinamoji šukinė-duobelinė keramika, kurios randama ir anapus Uralo iki Jenisejaus upės, taip pat, archeologų nuomone, ji būdinga finougrams; šios kultūros pėdsakų aptinkama ir rytiniame Baltijos šalių pakraštyje, jų pasitaiko Kaliningrado srityje, šiaurės Lenkijoje ir Vokietijoje, net iki Elbės upės (Zinkevičius, Luchtanas, Česnys 2006: 55–56). Kai kurie mokslininkai teigia, kad baltų etnoso pagrindą sudaro neolitinė Narvos kultūra ir ateivių įtaka jos raidai menka. Ši kultūra apėmė didžiulius plotus nuo Peterburgo iki Kaliningrado srities ir Lenkijos šiaurės rytų ir buvo susijusi su dar ankstesne mezolitine Kundos kultūra (ten pat: 28). Svarbu tai, kad tas plotas iš esmės sutampa su ankstyviesiems baltams vandenvardžių pagrindu priskiriama teritorija, aprėpusia Lietuvą ir Latviją, Baltarusiją, šiaurės vakarinę Ukrainos dalį, vakarinę Rusiją, Kaliningrado sritį ir Lenkijos šiaurės rytus (ten pat: 9). Rusijos archeologų grupės⁶ 2000-aisiais metais atliktų tyrimų Vologdoje rezultatai rodo, kad šiandienos Karelijai ir Komijai būdingo antropologinio gyventojų tipo paplitimo teritorija net viduramžiais buvo artima jau minėtiems archeologiniams ir kalbiniais arealams (nuo Uralo iki Baltijos). Mezolito laikais šis plotas apėmė gerokai didesnę teritoriją (su pakraščiais šiaurės Rusijoje, Danijoje, Ukrainoje). Genetiškai ši grupė kildinama iš

6 Straipsnio autorius su rusų archeologais bendravo dalyvaudamas IX Rusijos etnografų ir antropologų kongrese, vykusiam 2011 m. liepos 4–8 d.

Šiaurės Europos paleolito gyventojų, kurių „protėvynė“ lokalizuojama dabartinėse Lietuvoje, Latvijoje, Baltarusijoje ir šiaurės rytų Lenkijoje (IX Конгресс... 2011). Iki šiol Lietuvoje užfiksuota apie trisdešimt vandenvardžių, kurie neturi baltiškų etimologijų, tai yra manoma, kad jie yra finų kilmės. Kalbininkai pažymi, kad trisdešimt vandenvardžių Lietuvos teritorijoje yra gana daug (be jokios abejonės, įvertinant aptartas aplinkybes jų gali ir padaugėti), be to, „finų kilmės vandenvardžiai pasklidę po visą Lietuvą <...> jų daugėja einant šiaurės link“, o tai „rodo, kad anksčiau čia gyventa finų“ (Zinkevičius, Luchtanas, Česnys 2006: 54–55).

Archeologams puikiai žinoma polietninės kultūros koncepcija⁷ (ten pat: 15). Pavyzdžiui, archeologas Algirdas Girininkas nurodo vakarų baltus nuo III tūkstm. pr. Kr. pabaigos besivertusius primityvia ariamąja žemdirbyste ir gyvulininkyste, tuo tarpu rytų baltų teritorijoje pirmenybė buvo teikiama medžioklei ir žvejybai. Todėl „neatsitiktinai I tūkstantm. pr. m. e. pradžioje brūkšniuotosios keramikos kultūra paplito žemdirbių krašte, vakarų baltų teritorijoje“⁸ (Girininkas 1992a: 20). Mokslininkas pažymi, kad „III tūkst. pr. Kr. viduryje veikiama ugrofiniškų gyventojų, o tarp III ir II tūkst. pr. Kr. giminingų pietinių indoeuropietišκών kultūrų, [baltų kultūra – R. P.] išsaugojo daug materialinės ir dvasinės kultūros elementų iš seniausių laikų“ (Girininkas 1992b: 11). Vis dėlto Lietuvoje polietninės kultūros koncepcija sunkiai skverbiasi į etnologijos, istorijos ir kalbotyros mokslus, tam, be abejo, turi įtakos ir tarpdalykinės prieigos stoka, gajos atgyvenusios teorijos ir visokie stereotipai. Nepaisant archeologinių tyrimų rezultatų, žemdirbiškos kultūros skleidėjais Šiaurės Europoje įprasta laikyti indoeuropiečių tautas. Baltijos finų atveju šis vaidmuo tenka baltams. Kaip teigia garsus baltistas akademikas Zigmas Zinkevičius, „baltai skleidė indoeuropietišką civilizaciją Šiaurės ir Rytų Europoje“ (Zinkevičius, Luchtanas, Česnys 2006: 54). Finus įprasta laikyti klajoklių, medžiotojų ir žvejų kultūrų atstovais, kurie vėliau, veikiami žemdirbių ir gyvulių augintojų baltų, perėjo prie sėslaus gyvenimo būdo. Vadovaujantis šia logika vyrauja ir baltiškų skolinių

.....

- 7 Tai tokios kultūros, kurios turi elementų, būdingų dviem ar kelioms negiminiškoms pirminėms kultūroms. Polietninė kultūra pasižymi tuo, kad per visą jos gyvavimo laikotarpį dera elementai, būdingi skirtingoms kultūroms: pilkapiai ir plokštiniai kapinynai, vienuose kapuose mirusieji palaidoti sudeginti, kituose nedeginti, matyti keramikos įvairovė, skirtingos namų statymo tradicijos (žr. Zinkevičius, Luchtanas, Česnys 2006: 15).
- 8 Zigmo Zinkevičiaus, Aleksejaus Luchtano ir Gintauto Česnio knygoje *Tautos kilmė* pateiktas vertingas atlasas. Žemėlapyje, pavadintame „Baltų pasaulis I tūkstm. pr. Kr. viduryje“, vaizduojamos baltiškomis laikomos archeologinės kultūros. Įdomu, kad didžioji šiandienos Žemaitijos dalis išvis nepriskirta baltiškai teritorijai arba įvardijama mišria ir periferine kultūrine teritorija ir sudaro savotišką „salą“ tarp brūkšniuotosios keramikos ir vakarų baltų pilkapių kultūrų (Zinkevičius, Luchtanas, Česnys 2006: 31). Kaip tik Žemaitijai ir būdingi kai kurie unikalūs Lietuvai reiškiniai, kaip antai: kanklės (tipinis Baltijos finų instrumentas), dėl Baltijos finų įtakos susidaręs pirmojo žodžio skiemens kirčiavimas (ten pat: 77) ar tradiciniai valgiai, kurie, Petro Kalniaus nuomone, „lietuviams nežemaičiams atrodo labai neįprasti“ (Kalnius 2007: 27).

finų kalbose teorija, teigianti, kad baltų kalbų įtaka neapsiribojo žodynu – ji paveikė garsyną, kalbos gramatiką. Teigiama, kad dabartinėje suomių bendrinėje kalboje baltizmai sudaro 1,1 procento visų žodžių (ten pat: 56–58). Pasak kalbininkų, finų įtaka baltams buvusi gerokai mažesnė. Tačiau pastaruoju metu šioje tyrimų srityje bręsta galimas teorinis lūžis. Kalbininkai pripažįsta, kad naujausi tyrimai atskleidžia iki šiol baltizmais laikytus žodžius esant finų kilmės. Tokie lietuviški finų kilmės žodžiai kaip *buré* (suom. *purje*), *kadagys* (suom. *kataja*) ar *laivas* (suom. *laiva*) dar neseniai laikyti baltizmais finų kalbose. Probleminiu tapo žodis *gintaras*, itin artimas vengrų *gyantár* ‘gintaras’, *gyanta* ‘sakai’, marių *jamdar* ‘permatomas’ ar čiuvašų *jandar* ‘stiklo indas’. Kai kurie tyrėjai mano, kad pirminis šių žodžių šaltinis – neišlikusių senųjų Baltijos gyventojų, buvusių prieš atsikeliant indoeuropiečiams ir finams, kalba (ten pat: 60–61, 46–47). Ateityje, atlikus daugiau specialių tyrimų, gana daug vadinamųjų baltizmų galės būti išbraukti iš skolinių finams kategorijos. Manytina, kad baltizmais nekritiškai priskiriami pietuose nežinomų Baltijos regiono gamtos objektų pavadinimai, tokie kaip *lašiša* (suom. *lohi*, liet. tarm. *lašis*, latv. *lasis*)⁹ ar finų žodžio *keli* (suom. *keli* ‘rogių kelias’) kildinimas iš lietuviško *kelias* (ten pat: 56–57). Sunku patikėti, kad medžiotojai ir žvejai finai būtų atsisakę jiems įprastų autochtoniškų augalų, gyvūnų rūšių ir įrankių pavadinimų, kai medžioklės ir žvejybos technologijos iki pat XX a. išliko itin archajiškos, o tarp vandenvardžių išliko finiškų vardų. Ši situacija kalbininkų aiškinama kiek etnocentriškai, neva faktas, kad pasitaiko su medžiokle ir žvejyba susijusių baltizmų, yra nulemtas perėmimo iš „tų baltų, kurie patys ilgainiui sufinėjo <...> perėję prie finų kalbos, tie baltai išlaikė dalį savo leksikos ir ją tebevartojo šnekėdami finų kalba. Nuolat iš jų girdėdami baltiškos kilmės žodžius, patys finai prie tų žodžių priprato. <...> juos vartojo tik kaip sinonimus šalia savųjų, o vėliau savuosius užmiršo“ (ten pat: 60). Turint galvoje aptartus kalbotyros, archeologijos, istorijos duomenis, šis mokslinę teoriją grindžiantis „paaiškinimas“ kelia aibę klausimų: kodėl finai neužmiršo visos savo kalbos, o tik specifinius terminus? Kodėl taip pat negalėjo atsitikti baltams (ar praindoeuropiečiams)? Kokiu būdu iš pietų atėję baltai galėjo atnešti finams Šiaurės Europai būdingų augalų, gyvūnų ir amatų pavadinimus? Ir svarbiausias: kodėl „žemdirbių“ indoeuropiečių kalbose pirmuosius kultūrinius augalus įvardijantys žodžiai, kaip manoma, yra finų kilmės?

Pavieniai Lietuvos etninių reiškinių tyrimai taip pat rodo šių artimumą finų kultūrų fenomenams, tik, vis dar laikantis atgyvenusių evoliucionizmo ir difuzionizmo teorinių nuostatų, nedrįstama kelti teorijos požiūriu pernelyg „maištingų“ hipotezių (nors jos, tiesą sakant, stebėtinai sėkmingai ir pačios skverbiasi į šiandienos

.....
 9 Pažymėtina, kad skandinavų asų kilmės klastingasis dievas Lokas (sen. isl. *Loki*) siejamas su *lašiša* (ja pasiverčia mituose), o šios publikacijos kontekste gali būti įdomu tai, jog kaip tik Lokas išrado pirmąjį žvejybos tinklą (ME: 133).

mokslo teoriją). Galimai tiek finams, tiek baltams bendrų protėvių ar finų baltams darytai kultūrinei įtakai kol kas nėra skirta reikiamo dėmesio, aptarti genetikų tyrimų rezultatai dar menkai panaudojami Lietuvos etnologijoje ir kituose humanitariniuose moksluose. Šių eilučių autoriaus duomenimis, ši publikacija taip pat pirmoji Lietuvos etnologijoje ir kultūrinėje antropologijoje, tokiu mastu kelianti finų ir baltų kultūrinių santykių klausimą (o gal klystu? – mielai laukčiau kolegų komentaro). Etnomuzikologas Romualdas Apanavičius, laikydamasis šiuo metu vyraujančios baltų įtakos finams teorijos, teigia: „vakarinių finougrų atšaka (Baltijos finai) daugiau nei prieš 3000 metų žinojo protobaltų etnokultūros elementus ir nėra įrodymų, jog finougrai trimitus būtų vartoję prieš šiuos ankstyviausius santykius.“ Kito Baltijos finams itin būdingo muzikos instrumento – kanklių paplitimą minėtoje archajinėje finų antropologinio tipo teritorijoje mokslininkas taip pat aiškina ryšiais su „labiau išplėtotu ūkininkavimu, ypač su gyvulininkyste, kurią Baltijos finai perėmė iš baltų“ (Apanavičius 2009: 36). Reikia pridurti, kad nėra ir duomenų, kad finai šių (ar jiems artimų) muzikos instrumentų nebūtų naudoję priešistoriniais laikais. Straipsnyje jau aptartas medžioklės, žvejybos ir Šiaurės Europos gamtinės semantikos elementų perėmimo iš indoeuropietiškos (pietų) kilmės „žemdirbių“ baltų paradoksas. Be kita ko, R. Apanavičius aiškiai pažymi, kad ankstesniuose savo darbuose (1990, 2005, 2008) yra nustatęs, jog „etniniai muzikos instrumentų vardai ir jų įvaizdžiai labiausiai atspindi medžioklę, gyvulininkystę ir šiek tiek – žvejybą, tačiau su žemdirbyste visiškai nesisieja <...> kanklės gali būti kadaise buvusios žvejų kultūros atspindžiais“, taip pat „priimta manyti, kad <...> Šiaurės Europoje gyvulininkystė turėjo būti žymiai ankstyvesnė [nei žemdirbystė – R. P.] <...> naminių gyvulių kaulų liekanų randama netgi iš mezolito laikotarpio“ (ten pat: 36, 40). Šių eilučių autorius taip pat ne kartą yra kalbėjęs apie lietuvių etnomedicinos sampratų ir praktikų tapatumą šamanistinių Europos ir Sibiro tautų, visų pirma kaimynų finų, pasaulėvaizdžiui, etnomedicinai ir socialinei tikrovei (Petkevičius 2012b: 14, 2012c: 107).

Nors nustatyti tikslų finiško substrato „procentą“ nūdienos Lietuvos gyventojų kraujyje ir etninėje kultūroje tebėra ateities tyrimų užduotis, tačiau jau dabar akivaizdu, kad tokių tyrimų rezultatai gali ženkliai pakoreguoti kai kurias fundamentaliomis iki šiol laikytas, tačiau netikslias ar iš esmės klaidingas teorijas. Viena tokių veikiausiai ir yra Lietuvoje vyraujanti sėjamosios kanapės (*Cannabis sativa* L.) kilmės iš pietų hipotezė. Kaip jau aptarėme, šiandien mokslininkams vis labiau aiškėja, kad baltų gentys susidarė finų ir praindoeuropiečių etnosų pagrindu, o finų poveikis baltams gali būti didesnis, negu rodo skoliniai (Zinkevičius, Luchtanas, Česnys 2006: 61). Seniausias, tik čia visoje Europoje aptinkamas kanapės panaudojimas Baltijos regione buvo susijęs su žvejyba, todėl nesunkiai įsivaizduojamas kaip medžiotojų ir žvejų finų, baltų ar jų polietninių protėvių kultūrinė iniciatyva. Tad

akivaizdu, kad kanapės kultūrinio naudojimo tradicija Lietuvoje, pasak archeologų, neabejotinai turi bent 5500 metų istoriją, greičiausiai yra vietinės kilmės ir remiasi autochtoninių kanapės rūšių auginimu. Kad atsakytume į šiuos klausimus, būtina aptarti botanikų atliktų sėjamosios kanapės pasaulinio paplitimo tyrimų rezultatus.

BOTANINIŲ TYRIMŲ DUOMENYS

Sudėtingu kanapių kilmės klausimu domėjosi daugelis mokslininkų, pradedant Alphonse'u P. de Candolle'iu ir Charlesu Darwinu (Benetowa 1936: 7). Tiesą sakant, laukinės kanapės¹⁰ iki XX a. vidurio botanikams buvo sunkiai įkandama paslaptis. Duomenys buvo skurdūs, netikslūs, fantastiški. Dar 1936 metais, parodydama puikų tarpdalykinės prieigos pavyzdį, S. Benetowa sudarė išsamią XIX–XX a. pirmosios pusės botaninių kanapės tyrimų apžvalgą. Mokslininkės teigimu, iki gydytojo iš Vestfalijos Engelberto Kaempferio XVII a. atliktų tyrimų daugelis europietiškas (*sativa*) ir indišką (*indica*) kanapes dėl itin skirtingo narkotinio ir medicininio poveikio laikė skirtingomis rūšimis, nors, E. Kaempferio nuomone, tie skirtumai tėra klimato ir priežiūros rezultatas (Kaempfer 1712 *pagal* Benetowa 1936: 5). Jau aptartas skirtingas žemės ūkio augalų paplitimas neolitinėje Europoje verčia manyti gana ilgai egzistavus tam tikrą kultūriškai ir biologiškai nulemtą variantinių regionišumą. Jį pabrėžia ir S. Benetowa, pasaulines kanapių rūšis kultūrinio ir geografinio požiūriu skirstanti į (1) laukines, (2) šiaurines, (3) paprastas (rusiškas), (4) kaukazietiškas, (5) pietines (itališkas), (6) kiniškas ir jų porūšius – (7) amerikietiškas ir (8) indišką (Benetowa 1936: 3–5). Iki šiol taksonomijoje ir viešojoje erdvėje paplitęs kanapių skirstymas į tris savybėmis besiskiriančius porūšius: 1) *C. ruderalis* (laukinė, šiukšlyninė), 2) *C. sativa* (sėjamoji) ir 3) *C. indica* (indiškoji). Visą XIX–XXI a. laikotarpį botanikų (ir, žinoma, visų su etnobotanikos tyrimais susijusių sričių) stovykloje vyksta nesibaigianti kova tarp monotipinės (vienos rūšies) ir politipinės (kelių rūšių) kanapės taksonominio skirstymo teorijų šalininkų¹¹. Kontroversišką situaciją puikiai iliustravo stambus straipsnių rinkinys *Cannabis and Culture* (1975), sudarytas Veros Rubinos 1973 m. Čikagoje vykusioje kanapei skirtoje tarptautinėje ir tarpdalykinėje konferencijoje (*Cross-Cultural Perspectives on Cannabis*) skaitytų pranešimų pagrindu. Botanikai vis dėlto liko ištikimi monotipinei teorijai, nors ir pripažino gana skirtingų morfologinių ir cheminių savybių porūšius. Shao Hongas ir Robertas Clarke'as, apibendrinami kanapės tyrimų Kinijoje rezultatus, akcentavo, kad klasi-

10 Savaiminė, sulaukėjusi ar laukinėje gamtoje auganti sėjamosios kanapės forma.

11 Trumpai problemą apibūdintume kaip pastangas botaniškai teisingai užrašyti kanapės vardą, tai yra ar *Cannabis sativa* (var. *C. sativa (officinalis)*), *C. indica*, *C. ruderalis*) yra vienos biologinės rūšies augalas su atskirais porūšiais, ar turėtų būti išskirtos atskiros rūšys: *C. sativa*, *C. indica* ir *C. ruderalis*.

kinė taksonomija nepajėgia atsakyti į kanapės klasifikacijos ir evoliucijos klausimus, todėl nustatyti įvairiai „porūšiais, varitetais ar formomis“ apibūdinamų *C. sativa* ir *C. indica* giminystės ryšius galima tik pasitelkiant pažangiausias molekulinis genetinius ir audinių tyrimo metodus (Hong, Clarke 1996: 55–60). Pasaulyje šia linkme jau dirbama. 2011 m. paskelbti Kanados genetikų atliktų tyrimų rezultatai atskleidė veikliosios medžiagos tetrahidrokanabinolio (THC) susidarymo mechanizmų skirtumą indiškojoje ir sėjamojoje kanapėse¹². Mokslininkai pripažįsta, kad iki šiol nepakanka duomenų taksonomiškai atskirti šias grupes, tačiau tyrimai rodo, kad jos turi aiškiai skirtingų savybių (van Bakel... [et al.] 2011). Kalbant apie Baltijos regiono gamtai būdingas kanapių rūšis būtina sutelkti dėmesį į *C. ruderalis* porūšį, kurio pasaulinis aktualinimas neabejotinai yra Rusijos ir Sovietų Sąjungos mokslininkų nuopelnas.

Bene pirmasis detalius laukinės kanapės botaninius tyrimus XX a. antrajame ir trečiajame dešimtmečiais atliko žymus rusų mokslininkas N. Vavilovas. Tyrėjas išskėlė pirminę prielaidą, kad daugelis iki jo rašiusių botanikų (C. F. von Ledebour, P. E. Boissier, N. L. Britton, W. J. Hooker ir kt.), aptikę greta tinkamų žemdirbystei teritorijų augančias kanapes, „apsidraudė“ įsivesdami terminus *spontanea* ar *subspontanea* (t. y. sulaukėjusi, pusiau sulaukėjusi). N. Vavilovo nuomone, visais atvejais iš tikrųjų buvo kalbama apie laukines kanapes. Iškeltą hipotezę patvirtino tyrimai, kuriuos N. Vavilovas su kolegomis skrupulingai atliko Kafiristane ir Afganistane, taip pat ten, kur kanapės ūkinis naudojimas apskritai nežinotas. Atidžiai išnagrinėję laukinės kanapės virtimo kultūrine procesus, mokslininkai nustatė, kad kanapė priklauso išimtinai grupei augalų, kurių raidą nuo laukinės iki kultūrinės formos galima nustatyti gana tiksliai (Вавилов 1926; Вавилов, Вукинич 1929 pagal Benetowa 1936: 5–6). Jevgenija Sinskaja nustatė, kad Altajaus gyventojai renka sėjai kanapių sėklas tiek iš laukinių sąžalynų, tiek iš savo daržų, o kanapės (1) auga laukinėje gamtoje, (2) savaime užsisėja prie gyvenviečių, taip pat (3) yra naudojamos ir nuolat auginamos (Синская 1925 pagal Benetowa 1936: 7). Tyrimai atskleidė, kad laukinės kanapės ryškiai skiriasi nuo kultūrinių: laukinis augalas įgyja savidulkos savybių, sėklos būna pusantrą karto mažesnės negu kultūrinių augalų ir pan. Po šių tyrimų buvo galima tvirtai teigti, kad laukinė kanapė auga ne tik Kaspijos ir Aralo jūrų apylinkėse, kaip tvirtino A. de Candolle'is (de Candolle 1883 pagal Benetowa 1936: 5), bet ir plačioje teritorijoje nuo Kinijos iki Balkanų ir Baltijos. Carlos F. von Ledebouras nurodo kanapę *quasi spontanea* forma randamą bemaž visoje pietryčių, vidurio ir vakarų europinėje Rusijoje (vadinasi, ir to meto Lietuvoje ir Baltarusijoje),

.....

12 Buvo analizuojamos indiškosios kanapės genotipo pagrindu išvesta medicininė (narkotinė) *Purple Kush* ir Šiaurės Europoje augti pritaikyta bei naudojant Sankt Peterburgo N. I. Vavilovo augalininkystės instituto patirtį šiukšlyninės kanapės genotipo pagrindu Suomijoje sukurta *Finola* rūšys.

Užkaukazėje, Kryme ir Urale (Ledebour 1851 *pagal* Benetowa 1936: 5). Balkanų pusiasalyje „sulaukėjusi“ kanapė aptikta Bulgarijoje, Serbijoje ir Vengrijoje (Benetowa 1936: 6). Tai, kad Lietuvoje puikiai auga laukinės kanapės, sako ir XXI a. pateikėjai: *Dabar nebesėju, ir ana pati užauga. <...> Nuo senovės... ir kaip anos išdygsta – nei sėjam, nei nieko...* (VDU ER 2180/246, 279/, Utenos r.); *Gale Kopūscinės*¹³. *Nepasėta, ale prosta anas išdyg...* (LTRF cd 635/122/, Astravo r.); *Seniau visi prisėjo ir dā ty vis auga tos kanapės* (LTRF cd 635/216/, Astravo r.).

Savaime užsisėjusios laukinės kanapės Švenčionių rajono namo kieme.
Rolando Petkevičiaus nuotrauka, 2012

Aptarti botanikų tyrimų rezultatai sustiprinti Algirdo Markevičiaus ir Valentino Danilenkos išvados, padarytomis remiantis M. Gimbutienės išsakyta mintimi, kad gyvulių auginimas ir eksperimentai su laukiniais kviečiais (*Aegilops cylindrica*), be abejo, ir su kanape, galėjo prasidėti ir be įtakos iš pietų. Archeologų manymu, Vidurio Europoje prieš 5400–5600 metų žemdirbystė išsigalėjo dviem būdais: per kolonizaciją iš pietryčių ir per vietos mezolito kultūros gyventojų virsmą sėsliais žemdirbiais. Žmonės daugiausia augino kviečius, sėjo žirnių, pupų ir linų (Gimbutienė 1996: 36–37). Prielaidą patvirtina ir jau minėtoji N. Vavilovo teorija, kad kanapių kultūrinio naudojimo pradžia buvusi keliuose, jokiais kontaktais nesusijusiose židiniuose. Ja remdamasis mokslininkas aiškina jau išvardytas pasaulines,

13 Ašmenos upės lanka (Gervėčių apylinkės), vietos lietuvių vadinama *Kopūscine*. Čia nuo seno plyti kaimo daržai, kuriuose buvo auginami kopūstai (*Kanapes sėjo. Daugiausia tai kopūstus pasodzina vienus metus, tai [kanapes] kitus* – LTRF 635/218/). Kopūstai ir kanapės yra puikios sėjomainos kultūros, todėl kanapių auginimas šioje konkrečioje vietoje neatsitiktinis. Kanapes *Kopūscinės* paupiuose augino (maždaug iki 1960 m.) ir vietos tarybiniai ūkiai.

gana skirtingas ir kultūrinių bei geografinių veiksnių nulemtas vienos biologinės rūšies augalo formas (Benetowa 1936: 7–8). Archeologų ir botanikų laukia nelengvas uždavinys: nustatyti, kokio porūšio kanapės augo Lietuvoje prieš 5500 metų (ar dar anksčiau). Ir tą iššūkį verta priimti, nes kanapės kultūrinėje istorijoje galėtume užimti garbingą vietą greta Kinijos ir Indijos. Publikacijos autoriaus nuomone, kalbant apie pirmąsias Lietuvos kanapes pirmiausia reikia turėti omenyje *Cannabis ruderalis* formą, kuria paremta jau minėta suomiška Šiaurės kraštų klimatui pritaikyta *Finola* veislė. Tuo tarpu *Cannabis sativa* geno klausimas toks pat probleminis, kaip ir finų substrato šiandienos lietuvių genofonde. Pietinis *C. sativa* genas į mūsų kraštą galėjo patekti gana vėlai – „skitų laikais“ ar net po Lietuvos ir Žemaitijos krikšto, kai suintensyvėjo prekybiniai mainai su Vakarų Europa. Tačiau tam, kad atsakytume į šį klausimą, būtini lietuviškos kanapės biologijos tyrimai, o jų vis nėra, nors LAMMC Upytės bandymų stoties mokslininkų ir pramoninės kanapės auginimo entuziastų iniciatyva daromi pirmieji žingsniai šia linkme.

ISTORINIAI IR ETNOGRAFINIAI DUOMENYS

Vienas pirmųjų informacijos apie to meto Lietuvos kanapių ūkio technologinius ir apeiginius aspektus suteikia lenkų istorikas Jonas Lasickis knygoje *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus* (1582). Nėra duomenų, kad autorius būtų lankęsis Žemaitijoje, tačiau apie ją pateikia palyginti daug žinių. Tyrinėtojai mano, kad apie visa tai buvo parašytas platus Jokūbo Laskausko pranešimas, kuriuo pagrįstas ir J. Lasickio rašinys (BRMŠ II: 573). XVI a. viduryje J. Laskauskas dirbo Žemaitijoje didžiojo kunigaikščio dvaro revizoriumi, vykdė Valakų reformą, tad turėjo reikalų tiek su valstiečių valdytojais, tiek su pačiais valstiečiais. Manoma, kad jis mokėjęs lietuviškai, taigi galima tikėti jo teiginių didesniu ar mažesniu objektyvumu. J. Lasickis ir J. Laskauskas pastebi, kad žemaičių „po dešimt ar dvidešimt, o kartais kiek daugiau ar mažiau vienoje lūšnoje šukuoja linus, kedena vilnas, doroja kanapes; paskui verpia, audžia ir rūbus taisosi. Kas atlieka, siunčia į Rygą arba į Karaliaučių, o iš čia – į Olandiją ir parduoda ne per brangiai. Savo laukus jie užsėja daugiausia linais ir kanapėmis“ (BRMŠ II: 592). Mūsų nuomone, viena svarbiausių J. Lasickio suteiktų žinių apie tradicines pluoštines Lietuvos kultūras randama apeiginiame kanapių kontekste. Jis rašo, kad „trečią dieną po Ilgių merginos garbino dievą Vaižgantą (*Waizganthos*), kad iš jo malonės turėtų pakankamai linų ir kanapių. Pati aukščiausia mergina, prisipylusi į sterblę paplotėlių, vadinamų sikiais (*Sikies*), stovėdama viena koja ant suolo, kairę ranką iškėlusį aukštyn, laiko joje arba liepos, arba guobos plačią žievę (iš jos jie sau net apavą pinasi¹⁴), o dešinėje rankoje

.....

14 Ši pastaba rodo, kad šaltinyje neabejotinai kalbama apie karnas.

turi alaus ąsotį ir šitaip kalba: „*Waizganthos deuaite auging mani linus teip ilgies, ik mani, nie duok munus nogus eithi*“ – „Vaižgante, dievaiti, išaugink man tokius aukštus linus, kokia aš aukšta esu, ir neleisk mums nuogiems vaikščioti“ (BRMŠ II: 596). Tai, kad viename apeiginiame kontekste gana nuosekliai išdėstyti ritualo scenarijuje minimi karna, kanapė ir linas, teikia duomenų apie tam tikrą technologijos istorinės atminties semantiką toje apeigoje (kaip ir lietuvių pluoštininkystės srityje apskritai). Keltina prielaida, kad liepos karnės paminėjimas ne atsitiktinis: kaip jau minėta, istoriškai karną ilgainiui keitė kanapės, o šias – linai, kartu su pluoštiniais augalais susijusius papročius perduodant nuo vieno augalo kitam, arba, tiksliau, įtraukiant naujas panašaus technologinio apdirbimo kultūras į semantinį buvusio papročio (technologijos) lauką. Tokiai hipotezei įvertinti ir skirtas šis publikacijos skyrius.

KANAPĖS TYRIMAI LIETUVOJE

Iki XX a. ketvirtojo dešimtmečio apie kanapę rašę Europos autoriai skyrė menką dėmesį jos etnografijai ir fragmentiškai kanapes paminėdavo botanikos, farmakologijos ar medicinos monografijose (Benetowa 1936: 1). Po S. Benetowos Lenkijoje paskelbtos studijos Čekijoje ir kitur pasirodė tiek linui, tiek kanapei skirtų darbų (Sobisiak 1960; Stará-Moravcová 1966 ir kt.). Deja, lietuvių etnologams visą XIX–XXI a. pradžios laikotarpį kanapė lieka *terra incognita*; tik vienu kitu sakiniu, kartais atsietai nuo konteksto ji minima monografijose, etnografiniuose aprašuose ar akademinėse diskusijose. Angelė Vyšniauskaitė pastebi, kad ir linui skirti pirmieji etnologiniai tyrimai pasirodo tik XX a. ketvirtajame dešimtmetyje (Vyšniauskaitė 1977: 10). Mokslinį kanapės ignoravimą lėmę veiksniai taip pat įdomus tyrimo objektas. Dirbtinai eskaluojamas narkotinio kanapės veikimo aspektas yra nesusipratimas kalbant apie šiaurines šio augalo veisles, todėl nenoras „teptis“ draudžiama tema savaime nepaaiškina stulbinamo fakto, kad greta išsamių linininkystei skirtų studijų mokslininkė nerado laiko kanapei. Nors jinai parengė kanapių apdorojimui skirtą lauko tyrimų klausimyną (1972), rinko duomenis, cituojamos literatūros sąrašuose skelbė kompleksiskai linus ir kanapes nagrinėjusių užsienio autorių darbus¹⁵, bet kanapės ir linai A. Vyšniauskaitės tekstuose minimi fragmentiškai, dažniausiai vėlgi tik cituojant šaltinius. Vis dėlto tikriausiai nėra reikalo ieškoti sąmokslų ten, kur istorinės pluoštinų kultūrų ūkio raidos aplinkybės pačios savaime galėjo lemti tokį tyrėjų, o ir visos išsilavinusios visuomenės santykį su tyrimo objektu.

Tarybų Lietuvos enciklopedijos straipsnyje „Kanapės“ (autorius nenurodytas, bet greičiausiai tai A. Vyšniauskaitė, čia rašiusi ir apie linus) pažymima, kad iki XVIII a. kanapės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje gausiai auginamos ir eksportuotos, o iki pat viduramžių žinotos tik Rytų Europoje ir buvo būdingas regiono

.....
 15 Pavyzdžiui, dar 1870 m. Maskvoje pasirodžiusią Michailo Puzanovo knygą *Конопля и её продукты*.

augalas. Lietuvoje jų daugiausia auginta XV–XVIII a., o kanapių aliejus ir pluoštas intensyviausiai eksportuoti XVII a. (TLE: 199). Suvokiant kanapės svarbos viduramžių Rytų Europos regione laipsnį, pažymėtinos 1051–1054 m. Rusijos vienuolynų teisės nuostatos bausti už javų vagystes, o tekste (tai gali būti svarbu vertinant viduramžių tekstų kūrimo principus) kanapė minima pirmoji: „Pavogs kanapę arba linus ir visokius javus“ (Benetowa 1936: 9). Nuo XVI a., ypač XVIII a. pradžioje, plečiantis eksportui, didėja linų pasėlių plotai (Vyšniauskaitė 1977: 7). Veikiausiai XIX–XX a. kanapės išlieka jau kaip pagalbinė žemės ūkio kultūra (nesant tyrimų, sunku pasakyti tikrąsias augalo naudojimo apimtis). Šių eilučių autoriaus lauko tyrimų duomenys rodo, kad kanapės augintos plačiai, bet jau daugiausia asmeninems reikmėms: *Nu kas, bobos ir paklotes darė iš kanapių. Ale daugiausia ant virvių ėjo. Kožnas gaspadorius sėjo. – Kiekvienas sėdavo? – Kiekoienas* (LTRF 635/306/, Astravo r.). Nors pateikėjai taip pat nurodo ir prekybą kanapių produktais XX a.: *I ty būva grūdai, nu, ir aliejų varė. Nu, ir katrie daugiau pasėja, da parduodė. – Pluoštui? – Nu, sėklas gi tas [alieju]* (LTRF 635/216/, Astravo r.). Galbūt kiek kitokią ekonominę kanapių ūkio padėtį lėmė tirtu Gervėčių regiono (ir didžiosios rytų Lietuvos dalies) lenkų okupacija. Tarpukario Lietuvoje kanapių gamybos apimtys mažta. Nepriklausomybės laikotarpio pabaigoje šiek tiek pluošto net buvo įsivežama (1939 m. – 400 kg) (TLE: 199). Veikiausiai tai lėmė valstybės skatinamas linų sektoriaus augimas. A. Vyšniauskaitė pažymi, kad aukštą vietą pasaulinėje linų rinkoje užėmusioje tarpukario Lietuvoje „1934 m. buvo priimtas valstybinės linų prekybos įstatymas, turėjęs užkirsti kelią spekuliacijai ir pluošto falsifikavimui [galbūt tam naudotas ir kanapinis pluoštas – R. P.]. XX a. III–IV dešimt. spaudoje daug rašoma linų agrotechnikos, apdirbimo technologijų pagerinimo, įrankių tobulinimo, linų prekybos klausimais, parodoma tradicinės ir naujosios technikos santykis įvairių socialinių grupių valstiečių ūkiuose“ (Vyšniauskaitė 1977: 9). Lino monopolio raidos Lietuvoje procesas truko kur kas ilgiau ir buvo veikiamas daugelio aplinkybių. Sėmenimis ir linų pluoštu valstiečiai mokėjo natūrinės duokles dvarams. Linų verpimas ir produkcijos gabenimas į uostamiesčius dažnai įrašomas į dvarų inventorių kaip baudžiavinių valstiečių prievolė (ten pat: 7). Lietuvą, ypač Žemaitiją ir Suvalkiją, veikė ir XVII–XIX a. Rytprūsių ir Klaipėdos krašto socialinė tikrovė. Linų auginimą, kaip ir kitus ūkio darbus, ten reguliavo valdžios instrukcijos. Ankstyviausia, 1604 metų instrukcija skirta Įsručio valsčiaus seniūnams. Ja draudžiama trobose prie žiburio džiovinti, minti, brukti ir rišti į ryšulius linus ir kanapes, be kaimynų sutikimo leisti kitų kaimų valstiečiams naudotis linmarka (ten pat: 10). Rytų Lietuvai reikšmingas ir knygelės *Nurodymai, kaip apdoroti linus Rusijos šiaurinėje ir vidurio zonoje* priverstinis platinimas Vilniaus gubernijos apskrityse (ten pat: 11). XVII–XIX a. valdžia labiau domėjosi ir palaikė linininkystę; kanapė perėjo iš intensyvaus į ekstensyvų ūkinį naudojimą. Tarpukario Lietuvoje kanapės prestižas galėjo kristi dėl

jos ypatingo vaidmens apeiginėje ir medicininėje tradicijoje, taip pat dėl bendro oficialiosios medicinos požiūrio į „burtus“, kuris tuomet buvo išimtinai neigiamas (Petkevičius 2012a). Nepaisant to, tarpukario (ir ankstyvojo sovietmečio) miesto ir kaimo socialinėje erdvėje kanapė buvo puikiai žinomas ir naudojamas augalas. Tai patvirtina autorius atliktų tyrimų ir archyvų duomenys, taip pat K. Grybausko knyga *Lietuvos TSR vaistingosios daržovės*. Joje rašoma: „mokslo medicinos vais-tams gaminti žaliava yra vartojama ne iš mūsiškių kanapių, bet iš indiškųjų (*Canna-bis sativa* L. var. *Indica* Lam.). Vis dėlto mūsiškę kanapę liaudis ir kai kurie gydytojai taip pat ne be pagrindo naudoja gydymui“ (Grybauskas 1946: 52). Nors ir perleidusi pramonines pozicijas linui, kanapė tebelieka svarbi namų ūkių kultūra, apytikriai iki 1955 metų auginta net Lietuvos ir Baltarusijos lietuviškų teritorijų tarybiniuose ūkiuose (LTRF cd 635/145/, Astravo r.), taip patekdama į „egzistuojančių išnykus“ kultūros reiškinų kategoriją. Kodėl sovietų valdžia vėliau uždraudė kanapių auginimą Baltijos regione – sudėtingas klausimas ir jam reikėtų ekonominės ir politinės istorijos specialistų komentaro. Vienoje publikacijoje autorius yra išskėlęs prielaidą, kad kanapės „tremtį“ iš Vakarų kaimynystėje esančių teritorijų į Rusijos ir Vidurinės Azijos gilumą galėjo lemti šaltojo karo tikrovė, kai strateginę reikšmę turintis augalas turėjo būti perkeltas į saugesnius regionus (Petkevičius 2012b: 18). Po uždraudimo randame tik labai kuklią kanapei skirtą informaciją specialiojoje (dažniausiai etnologinėje) literatūroje. Būtina pasidžiaugti to meto entuziastų ir mėgėjų atliktais darbais, tai yra kanapei skirtais etnografiniais aprašais ar kitais šio augalo pristatymo to meto visuomenei faktais, kuriuos retkarčiais pavyksta rasti šalies archyvuose ir muziejuose¹⁶. Tokie aprašai, beje, taip ir liko vieninteliais kanapei skirtais specialiais tyrimais XIX–XX a. Lietuvoje.

Kaip jau minėta, kanapė buvo visiškai ignoruojama sovietmečio etnografų, truputį daugiau apie ją rašė tik medikai ir biologai. Nepopuliari kanapės tema ir po 1990 metų; kanapės auginimą asmeninems namų reikmėms uždraudusį ir perspektyvią pramonės šaką sunaikinusį sovietinį įstatymą Lietuvos Vyriausybė sugebėjo atšaukti tik praėjus dvidešimčiai metų po nepriklausomybės atgavimo. Politinių sprendimų vilkinimui, be jokios abejonės, įtakos turėjo mokslinis teorinis vakuumas. Tik nuo 2000-ųjų metų kanapė dažniau ima pasirodyti, nors vis tiek dar fragmentiškai, etnologų darbuose. Šio straipsnio autorius iniciatyva 2008–2012 m. specializuotų tarpdalykinių etnomedicinos tyrimų kontekste atlikti kol kas vieninteliai tokio pobūdžio ir apimties kanapei skirti etnologiniai lauko tyrimai, jų metu sukaupta daug garso, vaizdo duomenų, taip pat žaliavos pavyzdžių. Kanapė pateko

.....
 16 Pavyzdžiui, Izidorius Kazakevičiaus sudarytame etnografiniame rinkinyje „Pragyvenimo šaltiniai prieš 50–100 metų Reškutėnų apylinkėje“ yra kanapėms skirtas išsamus skyrius su iliustracijomis (RMMA 5).

ir į 2012 metų vasarą¹⁷ farmacijos studentės Gabrielės Balčiūnaitės surinktą herbarą (pristatytas į Lietuvos sveikatos mokslų universiteto Farmacijos katedrą). Tyrimų rezultatai rodo ne tik intensyvų kanapės naudojimą XX a., bet ir tai, kad sėjamoji kanapė išlieka svarbia lietuvių kultūros dalimi ir dvidešimt pirmajame šimtmetyje; nepaisant etnologijoje vyraujančių „stereotipų“, kanapės iki šiol vartojamos maistui, vaistams, naudojamos kaip natūralus sodo ir daržo kenkėjų repelentas bei kitoms reikmėms. Sumenko tikrai tekstilinis šio augalo potencialas, tačiau vėlgi: ar taip atsitiko ne dėl gana dirbtinai XX–XXI a. visuomenėje palaikomos „lino šalies“ vizijos?

LINO IR KANAPĖS SANTYKIS TRADICIJOJE

Net ir turimi kuklūs Lietuvos kanapininkystės etnologinių tyrimų duomenys, tarpdalykiškai juos apibendrinant, kelia svarbių įžvalgų. Kanapės ir lino santykis, jų lygiagreti istorinė raida iki šiol Lietuvoje nenagrinėti, nors šis santykis itin svarbus, suvokiant abiejų ūkinių kultūrų tradiciškumą lietuvių istorijoje ir gyvojoje kultūroje. Linininkystę aprašę XX a. antrosios pusės lietuvių etnologai pažymėjo, kad iki jų dėmesys šiai ūkio šakai beveik neskirtas, o ankstyviausi aprašai yra tik iš XIX a. pabaigos–XX a. pradžios, kai ir tradicinis linų auginimas jau smarkiai kito. Kaip minėta, vien tikrai kanapei skirtų tyrimų nebūta; ir apskritai, ar įmanoma nustatyti šį augalų ir jų kultūrinių reikšmių santykį? Atlikus lietuvių linininkystės duomenų analizę drąsiai galima kalbėti apie tam tikrą kanapės ir lino technologinių, paprotinių ir kalbinių semantinių struktūrų susipynimą (tai itin ryšku rytiniame Lietuvos regione), o šis faktas galimai rodo archajiškesnę kanapės naudojimo tradiciją. Keltume hipotezę, kad dviguba *kanapės* ir *lino* semantika tekstilės tradicijoje nurodo akivaizdžius kanapinių audinių gamybos pėdsakus kanapes ilgainiui išstūmusioje linininkystėje. Tūkstantmečių istoriją turintis archajiškų pluoštinių augalų (įvairių karnų) ir juos neolite keitusios kanapės kultūrinis (technologinis ir apeiginis) kompleksas viduramžiais integravo linus, jiems apdirbti pasitelkdamas kanapių apdoravimo įrankius, pritaikydamas įvairius tradicinio žemės ūkio ir kitus kultūrinius kontekstus – papročius, ritualus, meteorologijos ir agrotechnikos žinias ir kt. – naujam augalui. Jei ši hipotezė teisinga, lietuvių tradicijoje turėtume rasti daug tokių pėdsakų. Dėl publikacijos apimties pateiksime, mūsų nuomone, svarbiausius iš jų. Pradėkime nuo tekstilinės lino funkcijos.

Vida Savoniakaitė, plačiai nagrinėjusi audinių vaidmenį kaimo kultūroje, aptardama tradicinei tekstilei skirtus tyrimus pažymi, kad XX a. lietuvių etnologai audinius klasifikavo atsižvelgdami į audinio funkciją, žaliavas, pagaminimo laiką, techniką, vietą, audėjų socialinį statusą ir raštų tematiką. Pavyzdžiui, Mikalina Glemžaitė

.....
 17 Autoriaus parengto ir vykdyto Lietuvos mokslo tarybos finansuoto studentų mokslinių tyrimų tarpdalykinio projekto rytų Lietuvoje ir Baltarusijoje metu.

audinius skirstė pagal spalvą, žaliavą ir paskirtį, nurodydama, kad lietuvių audiniai buvo balti (lininiai) ir spalvoti (lininiai, vilnoniai, pusvilnoniai) (Savoniakaitė 1998: 45–46). Lietuvoje paskelbta tikrai daug tradicinei tekstilei skirtų darbų (Balčikonis 1961; Balčikonis... [et al.] 1962; Niunkienė 1964; Merkienė 1991, 1992 ir kt.), tačiau daugumoje jų nutyliama apie kanapinius audinius. Emilija Čepelytė 1960 m. išleistame praktiniame audimo vadove *Ausk, sesele, drobeles*, išsamiai aprašydama įvairias natūralias ir dirbtines žaliavas, kanapėms skiria tik du sakinius: „jų pluoštas, palyginus su linų, yra ilgesnis, šiurkštesnis, stipresnis. Daugiausia naudojamas virvėms, špagatui, brezentams, maišams, techniniams audeklams“ (Čepelytė 1960: 7). Ir nenuostabu, juk dauguma tekstilės tyrinėtojų dirbo remdamiesi Lietuvos dailės, Lietuvos istorijos ir etnografijos ar regioninių muziejų fondais, privačiais rinkiniais, sėmėsi žinių iš kitų asmenų parengtų etnografinių aprašų. Iki pat XXI a. skirtas menkas dėmesys platesniam kultūriniam kontekstui ar kompleksiniams lauko tyrimams, todėl visai nekeista, jei tuose fondų rinkiniuose tyrėjams radus kanapinės tekstilės pavyzdžių, tačiau nesant atitinkamų etnologijos teorijos duomenų ir (ar) įrašo eksponatų registracijos knygoje jie buvo priskiriami lininiams. Veikiausiai dėl tokios priežasties Dalios Bernotienės rytų Lietuvos lovatiesėms skirtame straipsnyje nė karto neminimas kanapių pluoštas¹⁸, nors autorė pažymi, kad tyrimo teritorijai priskiriamos ir lietuviškos Peleos ir Gervėčių salos Baltarusijoje (apie jų specifiką netrukus kalbėsime), kurių „audinių raštai, audimo technika, spalvų deriniai yra beveik identiški Aukštaitijos ir Dzūkijos audiniams“ (Bernotienė D. 1992: 151). Dar J. Lasickis nurodė, kad iš kanapių buvo audžiama, tačiau ar yra pagrindo manyti kanapę buvus svarbiausia tekstiline kultūra iki lino pramonės įsigalėjimo?

2011 m. pasirodė viena pirmųjų publikacijų, kurioje išsamiai aprašomi kanapiniai audiniai (ir kiti dirbiniai). Tai vos dvidešimt aštuonių puslapių Dalios Bernotaitės–Beliauskienės ir Dalios Blažulionytės sudaryta knygelė *Dzyvai ne drobės*. Parengėjos pabrėžia, kad Marcinkonyse ir Merkinėje „audė iš lininių, vilninių, medvilninių, kanapinių, o XX a. II pusėje – dirbtinio šilko siūlų“. Gyventojai kanapes augino ne tik virvėms (*raikštėms*), bet ir audimui, o tai svarbi pastaba, įvertinant informacijos stygių literatūroje. Virvėms daugiau naudotos *grūdės* (moteriški, aukšti, šiurkštesnio, bet ilgesnio pluošto augalai), o *pleiskanės* (vyriški, žemaūgiai augalai, jų būna tik nedidelis kiekis pasėlyje) yra „minkštesnės, skirtos rūdzinei paklotei, vyrų kelnėms austi“. *Rūdzinės paklotės* – tai jau minėtosios „šiliniuose dzūkuose paplitusios pakulinės languotos sumescinės lovatiesės“ (Bernotaitė–Beliauskienė, Blažulionytė 2011: 4, 5). Šios publikacijos autorius, 2010 m. dalyvaudamas kompleksinėje Gervėčių ekspedicijoje, nuosekliai ieškojo su kanapės naudojimu susijusių reiškinių ir nesun-

18 Autorė rašo: „Kasdieninės lovatiesės buvo audžiamos iš pakulinių, pašukinių ir blogesnių vilninių siūlų. Kalendorinių bei šeimos švenčių metu lovos užtiesiamos gražesniais lovatiesėmis, austomis iš gerų lininių, vilninių, medvilninių, o XX a. II pusėje ir šilkinių siūlų“ (Bernotienė D. 1992: 151).

Iš pleiskanių Leonardos Blaškienės ~1950 m. paruoštas pluoštas audimui.
Rolando Petkevičiaus nuotrauka, 2010.

kiai aptiko kanapinių lovatiesių – *nabivankų*¹⁹. Suabejojus, ar rastas tekstilės dirbinys pagamintas iš *Cannabis sativa* žaliavos, ir išsamiai pasikalbėjus su audėja Leonarda Blaškiene ir jos kaimyne Ona Reketiene, moterys atskleidė iki tol literatūroje nepalietą, netgi neigtą ir, savo ruožtu, vos lietuvių etnologijai neprarastą spalvotų dekoratyvinių²⁰ kanapinių audinių tradicijos reiškinį: *Pirma išrinkdo, tokias plaiski vadzinosi [vyriški augalai], katros plonos tokios ir anos žydzi <...>. I kap jau apylitsa [apsidulkina], jos tadu išraudo, išrinkdo, ir anos plonos – labai valaknas gražus buvo. Tai tų verpė, ir kap šilkas buvo kap išaudzia. Iš tų plaiskų* (LTRF 635/216/, Astravo r.). Gausių spalvotų lietuviškų tradicinių audinių paplitimo ir kanapės vaidmens kontekste svarbios technologinės pastabos apie šio augalo ir dažymo priemonių sąveiką: *Ale gi blizga, é kvarbujosi labai gražiai. Kap šilkinis...* (LTRF 635/216/, Astravo r.); *Anos [kanapės] labai gražiai dažėsi. Dažosi ir tadu, kap suverpia siūlus, ir dažosi labai gražiai, tadu paklotes audė tokias juostom labai visokiom* (LTRF 635/121/, Astravo r.). Šie faktai skamba neįprastai, lyginant kad ir su cituotos U. Žemaitienės teiginiais: *Jei gražiai išmina ir išbraukia, tai gera verpėja gali ir suverpti. Iš tų siūlų mezga tinklus, kurie ilgai laiko. Audiniui kanapių negali vartoti, jos per stambios ir per šiurkščios* (Žemaitienė 1962). Gervėčiuose, kur iki XXI a. atmenama kanapinės tekstilės tradicija, pateikėjai sako net priešingai: *Ausdavo iš visokių [tiek iš grūdžių, tiek iš pleiskanių – R. P.]* (LTRF 635/465/). Šią aplinkybę paaiškinti gali tas faktas, kad Dzūkijoje ne tik lovatiesėms, bet ir maišams, krepšiams, staklių ataudams

19 Taip vadinosi dėl technologijos specifikos: vietoj dviejų siūlų skieto akyje – vienas (*Reta asnava, viskas susimušdė iš viršaus* – LTRF 635/465/).

20 Pagal Giedrės Tallat-Kelpšaitės-Niunkienės sukurta detalią tekstilės tipizacijos sistemą (Tallat-Kelpšaitė-Niunkienė 1967 pagal Savoniakaitė 1998: 45).

Leonarda Blaškienė su savo austa kanapine lovatiese. Rolando Petkevičiaus nuotrauka, 2010

gaminti skirtos *volu* vadinamos kanapinės pakulos; jos buvo gaunamos antrąkart permynus po mintuvais likusius spalčius. Vėliau volas buvo sumaišomas su nuobrukomis (galbūt ir pleiskanių pluoštu). Šepečiais šukuojant visą likusį pluošto kiekį pirmosios nubrauktos saujos taip pat buvo skirtos *pakuliniui* – kanapiniui audeklui (Bernotaitė-Beliauskienė, Blažulionytė 2011: 3). Mūsų manymu, nereikėtų 2010 m. rastų dirbinių laikyti itin unikaliais, nes jie atspindi ką tik sunykusią, taigi dar „šiltą“ Gervėčių apylinkių ir apskritai rytų Lietuvos gyvąją kanapinio audimo tradiciją. Neabejotinai kanapinės tekstilės ir kitokio šio augalo panaudojimo paplitimas XX a. pirmojoje pusėje (iki uždraudimo sovietmečiu) galėjo būti gerokai didesnis nei pavieniai XXI a. relikvai. Audėja L. Blaškienė iš Rimdžiūnų sakė, kad iki uždraudžiant kanapes ji net prekiausi savo audiniais. Pateikėjai mini ir kitas kanapinės tekstilės audėjas jų apylinkėje: *Nabivankos maž pas Marytę Petravičienę yra. Ana gi audė. <...> Pas Julčių Rapolienę* (LTRF 635/469/, Astravo r.). Stasė Bernotienė, kalbėdama apie rytų Lietuvos valstiečių drabužius, nurodo vieną aplinkybę, dėl kurios kanapiniai audiniai taip pat galėjo likti neužfiksuoti XIX–XX a. etnografų darbuose: „kasdieniniai drabužiai buvo audžiami iš blogesnių [ar tvirtesnių? – R. P.] verpalų, išausti tuoj pat dėvimi, todėl jų beveik neišliko“ (Bernotienė S. 1992: 162). Šiuo požiūriu būtų prasminga patikrinti įvairių muziejų ir fondų tradicinės tekstilės rinkinius. Dėl pluošto patvarumo kanapiniai audeklai buvo naudojami net jiems susidėvėjus.

Antai O. Reketienė prisimena: *Aš tų paklotę – ana tokia buvo labai minkšta – ėmiau razardiau, ir buva adėjoliukai vienai ir kitai [dukrytėms]* (LTRF 635/216/, Astravo r.).

Nenutoldami nuo kanapės ir lino santykio temos trumpam grįžkime prie kalbos duomenų. Terminas *kanapinis*, pasak knygelės *Dzyvai ne drobės* sudarytojų, reiškia „nebūtinai iš kanapių, bet geresnių pakulaičių dvinytis audinys, skirtas vyrų kelnėms“. Kelnės, savo ruožtu, siūtos iš pakulinio (apatinės, joms naudotas ir lino pluoštas) ir kanapinio (viršutinės, skirtos kasdienai) audinių, viršutinės vadintos *rūdžinėm* kelnėm (Bernotaitė–Beliauskienė, Blažulionytė 2011: 5, 23), o tai, kaip jau žinome, yra *kanapinio* audinio sinonimas. Susidaro paradoksali situacija, kuri nesunkiai gali būti paaiškinta remiantis minėta dviguba kanapės ir lino semantika lietuvių kultūroje. Plėtojantis linininkystei ir menkstant kanapinės tekstilės svarbai, lino audinys galėjo būti imtas vadinti *kanapiniu*, o terminas *rūdžinės*, aiškiai nurodantis kanapinės kilmės, aiškios funkcinės paskirties ir didesnio susidėvėjimo sąlygoms atsparų audeklą, ironiška, tačiau pradėtas taikyti techniškai silpniam lininių pakulų audeklui.

Kita svarbi linininkystės sritis, kurioje regime kanapės ir lino semantikos susipynimą, – pluoštinių augalų apdorojimo techninės priemonės ir jų platesnis kultūrinis-istorinis kontekstas, kurį, lino atveju, itin išsamiai nagrinėjo A. Vyšniauskaitė. Mokslininkė nurodo, kad XVIII–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais pagrindinis linų mynimo įrankis Lietuvoje buvo rankiniai mintuvai. XVI–XIX a. inventoriai rodo, kad dvarai įrangos linams apdoroti neturėjo ir valstiečiai dirbo savais įrankiais. Augustas Bylenšteinas atkreipė dėmesį į gana įdomų lietuvių kalbos faktą – *mintuvų* pavadinimą nuo žodžio *minti* (kojomis atliekamo veiksmo). Linų mynimo procesas, jo atlikėjai žymimi žodžiais *mynimas*, *linamynis*, *linų mynė*, *mynėja(s)*. Tuo tarpu germanų ir kitų tautų kalbose šio įrankio pavadinimas susijęs su veiksmožodžiu *laužyti* (vok. *Brechen*). Latviai mintuvus vadina arba *mistiklas*, žodžiu, išvestu ne iš žodžio *mit* ‘trypt’, o iš veiksmožodžio *mistit*, *mikstit*, atitinkančio lietuvių *minkštinti*, arba *paiseklis*, iš žodžio *paisit*, *paistit* ‘laužyti grūstuvyje’. Žodžio *mit* linų mynimo prasme latviai nevartoja. Mintuvų vadinimas *paisekliu*, pasak A. Vyšniauskaitės, Latvijoje galėjo atsirasti nuo primityvaus ir slavams žinomo kanapių (ir linų) stiebų minkštinimo, juos prieš mynimą mintuvais sudaužant grūstuvyje, o pirminis lietuvių mintuvo prototipas buvo pradėtas naudoti pluoštinių augalų (kanapių) šiaudeliams suminkštinti vietoj jų ištrypimo kojomis ir greičiausiai buvo ne rankinis, bet kojinis. Šis įrankis, be abejo, pakeitė kanapių ir linų šiaudelių trypimą kojomis, nors paties archajiško būdo ir neišgyvendino. Kai kuriose rytų ir kitose Lietuvos vietovėse (Adučiškyje, Šilalėje) kanapių stiebai prieš mynimą rankiniais mintuvais dar dvidešimto šimtmečio pradžioje buvo sutrypiami kojomis (Vyšniauskaitė 1977: 87).

Šiuo požiūriu svarbus ir vienas technologinis etapas. A. Vyšniauskaitė nurodo Lietuvoje buvus dvejopą linų apdorojimo technologiją: mirkymą vandenyje (dažnai

tekančiame) ir klojimą (ant dirvos, ganyklose). Skiriasi ne tik technologija, bet ir jos terminologija. Kalbėdama apie šią dichotomiją, mokslininkė teigia, kad „dvejopas linininkystės pobūdis [prekinė (intensity) ir asmeninė (ekstensity) – R. P.] krašte padėjo susiformuoti dviem pagal apdorojimo technologiją ir apdirbimo technikos lygį skirtingiems linų pluošto gamybos regionams (mirkytinio – Žemaitija, šiaurės ir šiaurųjų rajonai, klotinio – Sūduva, Dzūkija, iš dalies vidurio Lietuvos pietinė dalis) įeinantiems į Šiaurės Europos mirkytinių ir į Vidurio bei Pietų Europos klotinių linų arealą“ (ten pat: 124). Tačiau šių eilučių autorius šia koncepcija drįsta abejoti, nes pati A. Vyšniauskaitė sutinka, kad ankstyvasis linų apdorojimo būdas yra klojimas, o kanapėms būdingas mirkymas nebuvo žinomas tose kultūrose, kur ilgą laiką kanapės nežinotos (Egipte, Romoje ir kt.). Galima prielaida, kad linų mirkymas mūsų regione pirmiausia buvo perimtas iš kanapių apdorojimo, o teritorijos, kuriose linas buvo mirkomas, gali būti laikomos tradiciškiausiais kanapių auginimo regionais (ten pat: 62). A. Vyšniauskaitė teigia, kad pietryčių Lietuva, kur vyravo smulkioji linų žaliavos gamyba namudinei audimo pramonei, sudarė bendrą arealą su vakarų Baltarusija ir šiaurės Lenkija. Čia per visą tiriamąjį laikotarpį neįvyko žymesnių tradicinės linų apdorojimo technikos pasikeitimų (ten pat: 124). Jai pritaria daugelis tyrinėtojų, o tradicijos lokalumas akivaizdus ir istoriniuose dokumentuose. 1844 m. Rusijos linų auginimo rajonus tyrusi komisija nurodo, kad „Lietuvoje linai mirkomi, o išėmus iš markų klojami ant rugienų arba paliekami balti, sustačius juos krūvelėmis, kol galutinai atšoka spalvis“. Vilniaus gubernijos apžvalgoje (1894) teigiama, kad „gubernijoje linai mirkomi stovinčiame vandenyje, t. y. specialiose markose“. Anketinė apklausa Rusijos europinės dalies gubernijose (1900) teigia, kad „didesnėje Kauno gub. dalyje linai mirkomi ir tik Raseinių apskrityje [dėl Prūsijos teisės ir ūkinių-ekonominių principų įtakos? – R. P.] vyrauja kloyėjimas“; nors „vakariniame linų mirkymo rajone valstiečiai, sėdami linus namų reikalams, jų nemirko“; o Vilniaus gubernijos valstiečių ūkyje labiau paplitęs linų kloyėjimas. A. Vyšniauskaitės nuomone, to priežastis – valdžios draudimas linus mirkyti tekančiuose vandenyse. Rusijos finansų ministerijos informaciniame leidinyje (1900), skirtame pasaulinei parodai Paryžiuje, rašoma, kad linai tuo metu mirkyti tiksliai kai kuriuose šiaurvakarių ir vakarų gubernijose (t. y. Lietuvoje ir Baltarusijoje, galbūt Latvijoje) (ten pat: 62). Tai, kad linų mirkymas buvo būdingesnis šiandienos Lietuvai nei lietuviškoms Baltarusijos teritorijoms, patvirtina ir lauko tyrimų duomenys: – O linų namerkdavo? – *Par mus nė, a Lietuvoj merkdavo. Tai m̄ žintas, jo tėvas pasakojo* (LTRF 63/306/, Astravo r.). Kalbant apie seniausias technologijas svarbi ir R. Rimantienės pastaba: „ruošiant liepos karną pavasarį nukertamos storesnės liepų šakos ir merkiamos į tekantį vandenį. Išmirkusi žievė lengvai atšoka, ir iš vidaus juostomis išplėšiama karna. Ji vandenyje išgrandoma, saulėje balinama ir džiovinama. Siūlai sukami ir virvutės vejamos iš šlapios, suminkštintos karnos,

kuri išdžiūvusi išlaiko sukrumą“ (Rimantienė 1996: 180). Kaip matome, gana ryški tikimybė, jog kanapėms būdinga mirkymo technologija tiesiogiai kilo iš archajiškiausio Lietuvos pluošto – karnos apdorojimo būdų. Taip pat tikėtina, kad pagal tokį pat principą buvo perduotas ir platesnis pluoštinių augalų kultūrinis kontekstas. Taip manyti leidžiančių duomenų lietuvių dvasinėje, medicininėje ir lingvistinėje tradicijoje yra gana daug. Tiksliau, tiek daug, kad šiai temai turėtų būti skirta atskira publikacija. Šio teksto pabaigoje dera išsakyti kelias esmines mintis, kurios galėtų būti savotiška rengiamos publikacijos anotacija. Jau yra rašyta, kad buvusių neabejotiną kanapės svarbą dvasinėje tradicijoje atskleidžia Rodūnės valsčiuje užfiksuotas vienas Žolinės šventės sinonimų *Kanapinė: Kanapinė žole rūko nuo įvairių ligų* (Petkevičius 2012b: 18; LTR 2278/165/, Kurgaudų k., Rodūnės vls., užr. A. Mažiulis, 1939). Dvasinės kultūros kontekste svarbūs (ir vėlgi – diskutuoti) R. Rimantienės teiginiai, kad „Europos vidurinio klimato zonoje kanapes tikrai verpė audeklams ir virvėms“ (Rimantienė 1995: 78). Taip tvirtindama, mokslininkė turėjo galvoje psichotropinį (ir atitinkamai medicininį) šio augalo naudojimą Indijoje ir Kinijoje, bet tai neatlaiko gausių XIX–XXI a. etnografinių duomenų, nurodančių apeiginį ir medicininį (galimai psichotropinį) tradicinį šio augalo naudojimą Lietuvoje, kritikos. Antai Vilma Daugirdaitė, remdamasi Balkanų folkloro tyrinėtojos Tatjanos Civjan tyrimais, nurodo kanapę esant mitinę prasmę turinčiu maginiu augalu, susijusiu su griaustinio dievo ir jo šeimos mitologiniais kontekstais (Daugirdaitė 2001: 186). T. Civjan folklorinių tyrimų kontekstą plačiau aprašiusi Aelita Kensminienė pažymi, kad ryškus kanapės vaidmuo apeiginėje tradicijoje, T. Civjan manymu, gali būti aiškintinas „kanapės, kaip pasaulio įsivaizdavimą „apverčiančio“ narkotinio augalo, savybėmis“ (Kensminienė 2006: 229–230). Kiek literatūrišką „pasaulio apvertimo“ koncepciją derėtų keisti kultūros antropologijoje, psichologijoje įprastu milžinišką susietų kultūrinių ir psichinių reiškinių, praktikų ir sampratų masyvą apimančiu *pakitusios sąmonės būsenos* (angl. *altered states of consciousness*) terminu. Itin aktuali psichoaktyvių augalų ir alkoholio santykio Europos etninėse tradicijose ir Vakarų civilizacijos istorijoje problema, reikalaujanti atidaus istorinių ir kultūrinių veiksnių įtakos tyrimo, įvertinant viduramžių Vakarų Europos kultūros ir Katalikų bažnyčios vaidmenį, sinkretiškai transformuojant ikirikščioniškas apeigines praktikas. Grįžtant prie T. Civjan tyrimo, svarbu pabrėžti, kad nors sutampa kanapės sakralinių pasakojimų ir iranėnų psichotropinio gėrimo *somos* (taip pat *Sutungo midaus* – skandinavų dievų gėrimo) semantika, mokslininkė pabrėžia, jog rumunų tradicijoje nėra kanapės kaip narkotiko vartojimo liudijimų, o magiškojo gėrimo funkcijos Balkanų tradicijoje perduotos vynu. Lietuvos folkloristų ir mitologų manymu, lietuvių tradicijoje augalas, iš kurio gaminamas magiškasis gėrimas, gali būti apynys; jam šias funkcijas priskiria ir Nijolė Laurinkienė (1990: 108). Ši nuostata taip pat kritiškai nagrinėjama kanapės vaidmens dvasinėje lietuvių kultūroje svarbai skirtoje

ir šiuo metu spaudai rengiamoje autoriaus studijoje. Kalbami faktai reikšmingi dar ir dėl to, kad greta Lietuvoje išlikusių jau aptartų itin archajiškų, siekiančių istorinius ikikrikščioniškus ir galbūt priešistorinius laikus, kanapės ir lino apdorojimo technologijų galima manyti buvus ir tokio pat archajiškumo įvairiapusio kultūrinio kanapės naudojimo praktikas. Tai aktualu vertinant seniausių Lietuvos gyventojų vaidmenį ne tik technologinių sėjamosios kanapės aspektų, bet ir su ja susijusių apeiginių ir medicininių praktikų sklaidoje Baltijos regione.

DISKUSIJA

Kanapės neabejotinai yra pirmieji Lietuvos kultūriniai augalai, turintys mažiausiai 5500 metų naudojimo tradiciją, dirbtinai nutrauktą sovietmečio laikotarpiu. Tarpdalykinė duomenų analizė parodė, kad Baltijos regionas gali būti vienas iš pasaulinių kanapės kultūrinio naudojimo kilmės centrų, o tai teikia pagrindo kritiškai vertinti daugelį iki šiol galiojančių kanapės kilmės ir paplitimo teorijų (pavyzdžiui, kanapės kilmės iš pietryčių). Nėgama to, nagrinėtieji duomenys teikia naujos vertingos informacijos ir lietuvių etnogenės tyrimų kontekste. Lietuvoje kanapė buvo naudojama dar iki praindoeuropietišku kultūrų atėjimo iš vakarų (pietų). Jei kanapė kada nors ir atėjo į mūsų kraštą istoriniais laikais iš pietų (pietryčių), tai ji sutiko pas mus ilgai iki tol kultivuotą giminingą augalą – liną.

Daugelis su linu susijusių papročių ir technologinių procesų (augalo mirkymas vandenyje, mynimas mintuvais ir kt.) gali būti paveldėti iš tų laikų, kai pagrindinė maistinė ir pluoštinė kultūra buvo kanapė. Galima kalbėti apie lietuvių etninėje kultūroje egzistuojančią dvigubą *kanapės* ir *lino* semantiką, kuri bent jau lininės tekstilės tradicijoje nurodo aiškius kanapinių audinių gamybos pėdsakus. Tūkstantmečių istoriją turintis archajiškų pluoštinių augalų (įvairių karnų) ir juos neolite keitusios kanapės kultūrinis (technologinis ir apeiginis) kompleksas viduramžiais (ar ankstesniais istoriniais laikais) integravo linus, jiems apdoroti pasitelkdamas kanapių apdirbimo įrankius, pritaikydamas naujam augalui įvairius su kanape iki tol susijusius tradicinio žemės ūkio bei kitų kultūros sričių kontekstus (papročius, ritualus, meteorologijos ir agrotechnikos žinias ir kt.). Galimas daiktas, kad toks pat virsmas vyko neolite, pereinant nuo karnos prie kanapės, nes kanapės semantikoje randame pirmąsias pluoštų pėdsakų.

Istorinėje lietuviškų pluoštinių augalinių kultūrų raidos schemoje lininės tekstilės tradicija yra pati jauniausia ir atitinka vėlyviausią etapą (iki pramoninės tekstilės įsigalėjimo). Tai patvirtina kanapės technologinių, paprotinių, kalbinių ir semantinių elementų buvimas atitinkamose su linu susijusiose srityse. Šie faktai rodo kanapę buvus pagrindine pluoštine tekstiline kultūra iki lino pasirodymo žalvario amžiuje bei ypatingai teisiškai reglamentuoto linų ūkio šakos plėtojimo XVI–XIX

amžiuje. Tradiciškiausiu – *klasikiniu* – kanapės auginimo Lietuvos teritorijoje laikotarpiu galime laikyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikus. Tyrimo estafetę galėtų perimti istorikai, nes svarbus atsakymas į klausimą, koks buvo tikrasis Lietuvos vaidmuo kanapininkystei plėtojantis jos įtakos zonoje buvusiose slavų žemėse.

A. Vyšniauskaitės sudarytuose linų apdorojimo technologijų atlasuose nurodytas mirkymo sritis galima laikyti tradiciškiausiais, tačiau dėl etnografinių ir istorinių duomenų trūkumo ne vieninteliais Lietuvos kanapių auginimo regionais. Kitų regionų kanapės kultūrinio naudojimo praktikos reikalauja skubaus ir nuodugnaus tyrimo, ypač – vakarų Lietuvoje, Žemaitijoje, kuri dėl daugelio aplinkybių (kanapės svarbos kultūros pavelde, dirvožemių derlingumo ir kt.) istoriniu požiūriu laikytina *tradiciškiausiu* kanapės auginimo regionu.

Paradoksalu, tačiau sovietmečiu sunaikinta linų pramonė šiandien Lietuvoje sudaro sąlygas atgimti tiek istoriniu, tiek etniniu požiūriu kur kas labiau, nei linas tradicinei kultūrai – kanapei. Tokiōs ūkio šakos plėtojimas galėtų tapti didele paspirtimi ir ekonomiškai silpniems rytų Lietuvos regionams, kur šis augalas nelegaliai, nedideliais kiekiais auginamas ir dabar.

Greta šioje publikacijoje iškeltų tikslų situacijos analizė taip pat parodė Lietuvoje paplitusios etnologinės, archeologinės ar kitos mokslo populiarinimo literatūros, kurioje gausu faktais ir išnašomis nepatvirtintų paviršutiniškų teiginių, daromą neigiamą įtaką viešajam diskursui visuomenei aktualiomis, tačiau kontroversiškomis, su socialiniais tabu susijusiomis (religinėmis, psichologinėmis ir pan.) temomis. Taip pat akivaizdu, kad atliktas tyrimas gali turėti taikomąją (rekomendacinę) reikšmę formuojant tolesnę, šiuo metu Lietuvoje jau įteisintos pramoninės kanapės ūkio šakos vystymo politiką²¹. Valstybinės ir privačios pastangos sugrąžinti kanapės į Lietuvos žemės ūkį etnologijos ir kultūros antropologijos (turbūt ir botanikos, medicinos) mokslų taikomuoju požiūriu yra itin sveikintinos. Tačiau šis procesas mūsų visuomenei neišvengiamai sukels naujų su kanapės vardu susijusių iššūkių.

Europos Sąjungoje techninės sertifikuotos kanapės veislės įteisintos, bet vietinės Lietuvos laukinių kanapių veislės vis dar yra neregamentuotos. Maža to, jų neištyrus ir neapsaugojus, šiam genofondui gresia išnykimas kryžminantis su, tikėtina, gana greit plačiai atsirasiančiomis minėtomis Pietų kraštų genofondu paremtomis techninėmis jų rūšimis. Ūkio ir pramonės atstovams, teisinę bazę rengiantiems pareigūnams būtina atkreipti dėmesį, kad kol dar nėra išsamesnių tyrimų, tradicinėmis laikytinos *C. ruderalis* porūšio pagrindu sukurtos sėjamosios kanapės techninės veislės. Taip pat būtina tirti, kokį poveikį techninėms veislėms daro autochtoninės kanapių veislės. Nepaisant autochtoninės kanapės genofondo, šiuos tyrimus ateityje mokslininkams gali tekti vykdyti dirbant su vakarų Baltarusijoje surinktais kanapės

21 Jau parengus publikaciją, 2013 m. gegužės 23 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė nutarimą dėl pluoštinės kanapės auginimo įteisinimo Lietuvoje (žr. Trembo 2013).

pavyzdžiais, tikintis, kad toje šalyje techninių augalo veislių įteisinimo ir auginimo procesas užtruks ilgiau. Taip pat šiuo metu Lietuvoje (ir etninėse lietuvių žemėse) tradiciškai auginamos vietinės kanapių veislės, dėl savo savybių nedominančios narkotikų vartotojų ir gamintojų, tačiau aktyviai naikinamos policijos ir milicijos, reikalauja išsamaus botaninio ir cheminio ištyrimo, įvertinant narkotinės medžiagos THC kiekius bei apsaugant autochtoninį, galbūt dar Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir ankstesnius laikus siekiantį veislės genofondą nuo išnykimo.

Lietuvių etnomedicinos tradicijos kontekste ši padėtis atsakingiems Lietuvos Respublikos ir Europos Sąjungos pareigūnams kelia ir tam tikrų teisinių bei profesinės atsakomybės klausimų dėl UNESCO pasaulinio ir regionalaus nematerialaus paveldo išsaugojimo ir reglamentavimo. Laukinei vietinės kanapės formai taip pat turėtų būti suteiktas *tradicinės augalinės kultūros* statusas, ir tai leistų svarstyti baudžiamosios atsakomybės jų augintojams panaikinimą. Žinoma, tai reikalauja didelių diskusijų ir chromatografinių psichoaktyviosios kanapių medžiagos tyrimų, tačiau naujausi pasauliniai Baltijos regiono kanapių veislių tyrimai rodo jas esant visiškai skirtingos cheminės ir genetinės struktūros nei narkotinės *C. indica* ar *C. sativa* veislės.

ŠALTINIAI

- BRMŠ – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2: *XVI amžius*, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LTRF – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka.
- ME – *Mitologijos enciklopedija*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1997.
- RMMA – Reškutėnų mokyklos etnografinio muziejaus archyvas.
- TLE – *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 2: *Grūdas–Marvelis*, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1986.
- VDU ER – Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros Etnologijos rankraštynas.

LITERATŪRA

- Apanavičius Romualdas 2009. „Etninių muzikos instrumentų vardai ir jų atkuriamosios reikšmės – seniausių ūkininkavimo būdų tyrimo šaltinis“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 8, p. 35–43.
- Apanavičius Romualdas 2011. „Kankliavimas“, in: *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*, sudarytoja Vida Savoniakaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 175–176.
- van Bakel Harm... [et al.] 2011. “The Draft Genome and Transcriptome of *Cannabis sativa*”, *Genome Biology*, vol. 12, No. 10, p. R102.
- Balčikonis Juozas 1961. *Audinių raštai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Balčikonis Juozas... [et al.] 1962. *Audiniai*, kn. 1–2, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Benetowa Sara 1936. „Konopie w wierzeniach i zwyczajach ludowych = Le chanvre dans les croyances et les coutumes populaires”, in: *Prace Etnologiczne*, t. 2, redaktor Stanislaw Poniatowski, Warszawa.

- Bernotaitė-Beliauskienė Dalia, Blažulionytė Dalia (sud.) 2011. *Dzyvai ne drobės: audiniai Dzūkijos nacionalinio parko teritorijoje XIX a. II p. – XX a. I p.*, [Merkinė]: Dzūkijos nacionalinio parko direkcija.
- Bernotienė Dalia 1992. „Rytų Lietuvos lovatiesės“, in: *Rytų Lietuva: istorija, kultūra, kalba*: straipsnių rinkinys, redaktorius Vacys Milius, Vilnius: Mokslas, p. 151–160.
- Bernotienė Stasė 1992. „Rytų Lietuvos valstiečių drabužiai XIX a. ir XX a. pradžioje“, in: *Rytų Lietuva: istorija, kultūra, kalba*: straipsnių rinkinys, redaktorius Vacys Milius, Vilnius: Mokslas, p. 161–174.
- Čepelytė Emilija 1960. *Ausk, sesele drobeles*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Daugirdaitė Vilma 2001. „Vestuvinės tematikos lalavimo dainų būdingiausių įvaizdžių ir motyvų semantika“, *Tautosakos darbai*, t. XV (XXII), p. 181–199.
- Gimbutienė Marija 1996. *Senoji Europa*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Girininkas Algirdas 1992a. „Rytų baltų kultūros susidarymo ypatumai“, in: *Ikirikriščiūnės Lietuvos kultūra: istoriniai ir teoriniai aspektai*: straipsnių rinkinys, Vilnius: Academia, p. 14–22.
- Girininkas Algirdas 1992b. „Rytų baltų kultūros kilmės ypatybės“, in: *Rytų Lietuva: istorija, kultūra, kalba*: straipsnių rinkinys, redaktorius Vacys Milius, Vilnius: Mokslas, p. 5–12.
- Grybauskas Kazys 1946. *Lietuvos TSR vaistingosios daržovės*, Vilnius: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla.
- Hong Shao, Clarke C. Robert 1996. “Taxonomic Studies of Cannabis in China”, *Journal of the International Hemp Association*, vol. 3, No. 2, p. 55–60.
- Kalnius Petras 2007. „Žemaičių etniškumas: esamas ar konstruojamas?“, *Tautosakos darbai*, t. XXXIV, p. 15–31.
- Kasperavičiūtė D., Kučinskas V., Stoneking M. 2004. “Y Chromosome and Mitochondrial DNA Variation in Lithuanians”, *Annals of Human Genetics*, No. 68, p. 438–452.
- Kensminienė Aelita 2006. „Lino kančios motyvai lietuvių mįslėse ir kituose tautosakos žanruose“, *Tautosakos darbai*, t. XXXII, p. 225–241.
- Laurinkienė Nijolė 1990. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*: monografija, Vilnius: Vaga.
- Merkienė Irena Regina 1991. „Duomenys apie audinį“, in: *Kaimo papročiai ir žinija*: etnografinių klausimų rinkinys, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 77–78.
- Merkienė Irena Regina 1992. „Linų ūkis ir audiniai“, in: *Rietavo apylinkės*, Kaunas: Lietuvos kraštotyros draugija, p. 288–313.
- Niunkienė Giedrė 1964. „Audiniai ir jų gamyba“, in: *Lietuvių etnografijos bruožai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, p. 286–287.
- Petkevičius Rolandas 2012a. „Nerviniai sutrikimai ir jų gydymas Užpalių apylinkių XX–XXI a. tradicinėje medicinoje“, *Lietuvos lokaliniai tyrimai. Etnologija*, prieiga per internetą: http://www.ilt.lt/pdf/uzpaliai/uzpaliai2_etno2011.pdf.
- Petkevičius Rolandas 2012b. *Gyvoji senovė: lietuvių tradicinė medicina Gervėčių apylinkėse 20–21 a.* – straipsnis numatomas skelbti Vilniaus universiteto rengiamoje Gervėčių monografijoje.
- Petkevičius Rolandas 2012c. „Aukojimas tradicinėje lietuvių medicinoje XVI–XXI amžiuje“, *Tautosakos darbai*, t. XLIV, p. 98–120.
- Rimantienė Rimutė 1995. *Lietuva iki Kristaus*, Vilnius: Dailės akademijos leidykla.
- Rimantienė Rimutė 1996. *Akmens amžius Lietuvoje*, Vilnius: Žiburio leidykla.
- Rubin Vera (ed.) 1975. *Cannabis and Culture*, The Hague: Mouton.
- Savoniakaitė Vida 1998. *Audiniai kaimo kultūroje: lietuvių geometriniai raštai XIX–XX amžiuje*, Vilnius: Alma littera.
- Sobisiak Walerian 1960. „Z badań nad narzędziami obróbki lnu i konopi w XVI–XVIII wieku“, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, Nr. 8 (1), p. 43–73.
- Stará-Moravcová Miriam 1966. „Lněné a konopné tkaniny u západních a východních Slovanů v době raně historické“, *Český lid*, 53 (1), p. 71–84.

- Trembo Saulė Eglė 2013. *Pluoštinių kanapių įstatymo projektui po svarstymo pritarta*, prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=4445&p_k=1.
- Vyšniauskaitė Angelė, Morkūnienė Janina 1977. *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 9: *Valstiečių linininkystė ir transportas*, Vilnius: Mokslas.
- Vyšniauskaitė Angelė 1983. „Lietuvių linininkystės papročiai“, in: *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 12: *Valstiečių verslai*, Vilnius: Mokslas, p. 99–179.
- Zinkevičius Zigmantas, Luchtanas Aleksejus, Česnys Gintautas 2006. *Tautos kilmė*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Žemaitienė Uršulė 1962. „Lino istorija“, *Aidai*, Nr. 10, p. 455–463.
- IX Конгресс... 2011. *IX Конгресс этнографов и антропологов России*: тезисы докладов, ред. В. Тишков, Петрозаводск.

Regarding Traditional Aspects of the Lithuanian Hemp: Interdisciplinary Analysis

ROLANDAS PETKEVIČIUS

S u m m a r y

The journal publishes an article by Rolandas Petkevičius (1976–2016) edited on the grounds of his manuscript legacy. Petkevičius was a researcher of Lithuanian ethnopsychiatry and ethnomedicine, a doctoral student at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore working on a PhD thesis “Conception of Mental Health in the Traditional Lithuanian Culture”. He has also published several articles on the subject. Along with ethnomedicine, he was interested in ethnobotany, particularly in plants used in the traditional culture to cure mental disorders or / and to induce altered mental states, such as *Datura stramonium* L., *Scopolia carniolica* Jacq., *Melilotus officinalis* L., etc. This list also includes hemp (*Cannabis sativa* L.), cultivation and usage of which in Lithuania has so far escaped detailed scholarly attention. In this article, Petkevičius used archeological, linguistic and ethnographical data to elucidate possible origins of hemp in Lithuania. According to him, the wild hemp (*Cannabis ruderalis*) could have grown naturally on the Lithuanian territory some 5500 years ago, only subsequently becoming a cultivated plant. However, the author recognized the necessity of biological investigation of the Lithuanian hemp in order to provide a certain answer to this question. Such exhaustive investigation has not taken place so far, in spite of the first steps in that direction initiated by the experimental researchers at the Upytė station and enthusiasts of the cultivation of the Lithuanian hemp.

The second part of the article deals with usage of hemp in Lithuania. According to the historical and ethnographic data, hemp mostly served as material for making ropes, as food, as cure and as a natural repellent against garden pests.

The research results not only prove intense usage of hemp in the 20th century, but also indicate its important cultural function in the 21st century.